

12 K.

КЪМ ЦЪРКВАТА

МЕРСАНА

КЪМ ЦЪРКВАТА

МАМБЕТ АЛИЕВ

МЕН САНЪА КЕЛЬДИМ

(Повестъ ве сатирик икяелер)

88 жм/—

ГЪАФУР ГЪУЛАМ АДЫНА
ЭДЕБИЯТ ВЕ САНЪАТ НЕШРИЯТЫ
ТАШКЕНТ 1974

Л.С.
Земеднева

Алиев Мамбет.

Мен санъа кельдим. (Повесть ве сатирик икяелер.) Т.
Эдебият ве санъат нешрияты, 1974.
88 б.

Матбуатта чокъ йыллардан берли чалышып кельмекте олгъан истидатлы журналист Мамбет Алиев, окъуйджыларгъа «Бир ютум сув» адлы биринджи китабынен беллидир. «Денип-байрагъы» газетасынынъ сапфелеринде онынъ икяелери, очеркleri ве макъалелери даима басылып турмакъта. «Мен санъа кельдим» адлы экинджи китабына автор озюннъ сонъки йылларда яраткъан эсерлеринден нумюселер кирсетти.

Алиев Мамбет. Я к тебе пришел.

С (Крымско-тат.).

Инд. 7-3-3-168
А-М-352-06-74 129-74

© Гъафур Гъулам адына Эдебият ве санъат нешрияты 1974

МЕН САНЪА КЕЛЬДИМ

(Повесть)

I

Танъ юкъусы татлы ола, дейлер. Шунунъ ичюн де анасы козь къарачыгъы киби бирдеп-бир къызынынъ бугунъ керилип, созулып, къапа-къана юкътамасыны истей. Яваш-яваш юрп, оданынъ сокъакъ тарафындаки форточкасыны къапата. Қызынынъ танъ юкъусыны сокъакъ шаматасындан къызгъана.

Қызы, йымшакъ кроватта, диваргъа юз чевирип юкълай. Юрек суву ичип, гурь оськен узун, сия сачлары кроваттан ерге саркъкъанлар. Ана кроваттан ерге саркъкъан узун сачларны топлаштырып, къызынынъ ястыгъы астына къыстырмакъ истей, лякин сакъына. Я, барып да уянса? Айгиди сенн ана. Қызынынъ татлы танъ юкъусыны эскен ельден, учкъан къуштан къоруна. Сонъ, пенджере перделерини къапата. Оданы талдалата.

«Бугунъ раатлыкъ куню, баре юкъусына къансын», деп озь-озюнен сёйлене.

Қызы татлы юкъуда. Анасы эп онынъ башы уджунда айлана. Кроватыны толдырып яткъан къызындан козьлерини айырмакъ истемей. «Осьтю. Балабан къыз олды», дей. Қюмшусы Асене аптенен олып кечкен лакъырдыларны хатырлап кулюмспрей.

...Кунълерден биринде къюмшусы Асене апте онынъ эвине кире къалды. Элек маначыгъынен кельди. Асене апте лафазан къадып. Эгер де бурнуна темиз къаве къюкъусы кирсе, онъа бир агъыз азлыкъ эте. Сабы-

рынъ олса, динълейджегинъни былы! Кескин къаведен бир уртлагъан сонъ, вазланып башлай. Кишинине, ннетине коре вазлана. Бу сефер де къыркъ дереден сув кетирди:

— Къыз бала чалт осе, къомшу,— деп кочти. Къорасыны узакътан чевирип кетирди. Эр кунъ эмпш-демпш хаберл айткъан Асене апте, бугунъ къыз баладан алдырды. Инетт не экен? Билъмек къыйын эди. Асене апте лафыны сувутмады. Девам этти:— Къыз баланынъ къаарн — къасевети озюнен бирге осе. Къыз бала бешикте экенде, джиэп эшикте олмакъ керек, дейлер. Къасеветленмейджек ол да къара? Чаресн олмай экен, къомшу. Къыз бала эвнинъ мусафирн саймыла. О, къачан да олса, сенинъ къафесинъден учаджакъ къуш. Тувгъан айны отти сай, оскен къызы кетти сай. Къыз осюмн — хыяр осюмн, дейлер. Бу догъру сѣз. Къызынъ бугунъ дивар тутып юрсе, ярын энди савут-саба ювып, эв сипирип анасыны къувандыра. Бойгъа кетти дер экеч, кийик этине мине. Кесимлеше. Онъа бакъкъан козьлер къамашалар. Энди былтыр тиктирген антерн тизниден олып къала. Мына бойле вакъытта, къызынъ ондѣртке еттимн, джавчысы озюнъ ол, деген бир къувет къапынъны къакъар, дуймай къалырсынъ. Керчек, сенинъ Насибенъ къач яшында шу акъыз?

— Ингирминн толдыра.

— Пишкен-тюшкен экен. Къаткъан туякъ къарында коп турмай дейлер. Айтмакъ истегеннм шу: айды эки тул къадын балаларымызынъ бахты ичюн этек тартышайыкъ. Авлакънынъ аты озгъандже, якъыннынъ тайы озсын. Исам Насибеге къара севда олгъан...

— Исанынъ тил бармы?

— Билем... Бир кереден кестирип сѣз айтып ола-мазсынъ. Къызы барнынъ — назы бар, деп аякъ тирерсинъ. Бу сенинъ ишинъ. Анасыны коръ де, къызыны ал деген бир сѣз бар. Бизим шахсен санъа олгъан урьметимиз лек буюк.

— Баш язысыны козь корер. О ягъыны, такъдирлерн билсджек.

— Эр алда мен Насибенинъ бизим къафесиннъ къушу олгъаныны истер эдим.

— Сенинъ Исанынъ темельсиз деп эшиттим.

— Джангъызгъа джала коп олур, арувгъа душман...

— Бизим Насибенинъ сѣз берген ингити бар.

— Джувургъан дегиль, буюргъан алыр.

Ат игиси алаякъ, кестане торы,

Бермез ерден къыз алыр, джигитиннъ зоры.

Бундан эки йыл эвель Асене апте элекке келип, элли агъыз сѣз айтып кеткен эди.

Анасы бугунъ бу сѣзлерин хатырлай-хатырлай ашханеге чыкъты. Къайнатып бир фильджан къаве ичти. Тельбесинн фильджан четине саркъытып, фал бакъты. Бу вакъыт опынъ бутюн умюди фильджан ичинде эди. Аджджы тельбе татлы хабер айта башлады. Босагъа-мызгъа келип тура. Мурады...

— Анам! Анам!..

Бу кескин сес ашханени янъгъыратты. Анасы абдырап, къызынынъ кровати янына етшип кельди. Къызынынъ чырайы бозулгъан, эль-аякълары къалтырай. Козьлерн торлангъанлар.

— Не олды, къызым?

— Тюш корьдим, къоркътым.

— Къоркъма, къоркъунчлы тюшнинъ сонъу хайыр ола тургъан.

— Бадамны корьдим...

Анасы къызынынъ кровати башына келип отурды. Къызы анасына корьген тюшюн айтты:

— Тюшюмде Джевдетин корьдим. Сен оны билесинъ. Отпускагъа кельген экен. Чалышкъан ериме телефон этти. «Сеннен корюшмек керек. Къайда корюшейик, Насибе?»,— деп сорады. Мен не айтаджакъымны билъмедим. Шашкъанымданмы, къувангъанымданмы:

«Бизим эвге кель, сени беклеймиз»,— дедим. Кельди. Корюштук. Ипп сакъыз олды. Мени озы эвлерине тартты. Не япмакъ керек? Алдыма бу суаль чыкты. Бир кередеп разы олмадым. Джевдет ялварды. «Сенинъ ананънен мен таныштым. Энди сен меним бабамнен таныш ол», деди. «Мен сенинъ бабанъны билем», дедим. «Билъсенъ даа яхшы», деди. Къолтукълашып оларнынъ эвине кирдик.

— Мында къоркъмагъа, океленмеге не бар?

— Соиъуны днийъле.

— Джеветлернинъ эвине кирдик. Бабасы аш ашап отура эди. Эгиллип утана-утана селям бердим. Селямымны алмады. Джевет буны эслемеди. Мен исе неге огърагъанымны билъмедим.

Сонъ, бабасы отургъан еринден турды да, Джеветнинъ бойнуна сарылды, онынъ магълайындан опти. «Мен энди къартайдым. Бизим оджакъта не вакъыт чыракъ янаджакъ. Козюмде ярыкъ барда сенинъ эйлигинъни коръмек истейим»,— деди.

Мен бу сёзлернинъ манасыны яхшы анъладым. Бу сёзлерни озы устюме алдым. Шай олса, не ичюн меним селямымны алмады, не ичюн кокиостен къакъкъан кибби япты, деп ойландым. Джевет мени бабасынынъ янына отуртты. Сонъ, бабасынынъ чал башыны сыйпады:

— Бабам, бизим эвимизнинъ чырагъы-ярыгъы мына бу кыыз оладжакъ,— деди.

— Къарасам, не корейим, бабасы атылып ортагъа тыюшти, Джеветни силькип ташлады. Ачувланды. Козьлерини къан басты:

— Манъа баба тербиеси коръмеген келли керекмей!— деди.— Джойылсын козиюмнинъ алдында! Санъа мен ана—баба кьойнууда оськен кыыз тапарым. Къолтукълап юрген кызынънынъ бабасы ким? Къайда?..

— Бу тыюш. Мен тыюшке инанмайым. Лякин мен не

ичюн баба азабы чекем. Озы ёкъ. Озюни коръмедим. Лякин къара колеткеси артымдан къалмай. Не ичюн?

Айше аптенинъ де козьлери торланды. Эр алда о кызыны тынчландырмакъ истеди.

— Эр шейин юрегинъе якъын алма. Олур-олмазгъа тасалана берме,— деди.

Насибе индемедди.

Сабалыкъ аштан сонъ, Насибе ишке азырлана башлады.

— Эр раатлыкъ куню бир шей чыкъа. Къачан раатланаджакъсынъ?— деп сорады анасы.

— Бугунъ шеэр Советинде, депутатлар одасында неветчиллик япаджам.

— Даа бир иш чыкты. Эрте кель.

— Яхшы.

Шеэрде ады белли кьуруджы, шеэр Советининъ депутаты Насибе Асанова бугунъ депутатлар одасында биринджи кере неветчиллик япмагъа кете.

Насибе кыска ёлуны узатты. Отайгъан сокъакътан юрп, канал янына кельди. Къаршысында масалларда айтылгъаны кибби кокке аралашкъан кок сарай тура. Бу сарайнынъ къарчыгъасына толанен «1960 с.»— деп азылгъан.

Не ичюндир шимди бир къач йыл эвельси олып кечкен бир вакъпаны хатырлады.

Насибени Джевет Бекировнынъ бригадасына ёлладылар. Джеветнинъ бригадасы о вакъытларда канал четиндеки бу эвни къура эди. Насибе кьуруджылыкъ мейдапына кельди. Тачка сюйреп кеткен бир кыыздан бригада башына сорады. Кыыз сертейип:

— Санъа бригада башы керекми, ёкъса Джеветсим?— деп сорады.

— Шимдиллик бригада башы керек,— деди.

— Не мерамынъ бар?

— Ишке кирмек истейим.

— Джевдет бригада башы. О бригадасына адамларны сайлап, чертип-чертип ала.

— Мен конкурскъа кельмедим. Чалышмагъа кельдим.

— О сени ишке алмаз.

— Не ичюн экен?

— Яшсынъ. Умумен балчыкъ ишине келишмейсинъ. Башкъа иш кыйдыр. Мен сенинъ ернигде олсам, артистликке барыр эдим.

Бу арада сап-сары, при сепкилли, узун бойлу бир йигит пейда олды. Анавы тачка сюйреген кыыз йигитини алдына чапып чыкты.

— Джевдет, — деди — мынавы кызычыкъ сени сорай.

— Манъа бригада башы керек, — деди Насибе.

Сары йигит Насибеге къолуны узатты.

— Бригада башы меним. Джевдет Бекиров...

Бойлелликнен, Джевдетнен Насибе шу эр янънда тапыш олгъан эдилер. Насибенинъ эмек ёлу бу эвден, Джевдетининъ бригадасындан башлады. Илькиде бу эвнинъ диварына тола кыйды. Толада тиль олса: «Насибе бу ерде севди, бу ерде севильди. Эмекнинъ лезетини бу ерде анълады», — дер эди. Бу кварталдаки эр эки эвнинъ бирини Джевдетининъ бригадасы къурды. Демек, эки эвден бирининъ диварына Насибенинъ эмеги синъди. Джевдет техникумгъа окъумагъа кетеджекте, озъ ерине Насибенинъ къалдырылмасыны теклиф этти. «Насибе идаренинъ юзюни кызыартмаз», — деди.

Насибе ёл бою эпсини хатырлады.

Депутатлар одасында кимсе ёкъ эди. Бом-бош. Ода тынчыкъ. Насибе пенджерелерни ачты. Одагъа тазе ава, сокъакъ шаматасы кирип башлады.

Къаршы дивардаки — «Депутат-халкъ эльчисидир», — деген шиарны окъуды. Сонъ стол башына кечти. Вазифеси не? Яхшы бильмей. Аджемлигини дуя. Не япаджагыны кереги киби тасаввур этип оламай.

* Джан сыкысындан эски журналларны акътарды. Эскиден янъылыкъ тапалмады. Не япсын, Джевдетке

мектюп язаджакъ олды. Танъ юкъусында корьген тюшюни бильдирмек истеди. Яза башлады. «Сени бугунъ тюшюмде корьдим. Экимиз сизинъ эвге баргъан экениз... Мектюпни дегени киби девам этип оламады. Йыртты. Кошедеки сепетке котерип атты.

Стол устюндеки телефоннынъ да сени чыкъмай. Кельген киши де ёкъ. Бойле невбетчилик олурмы?

Насибе туманлы тюшюнджелеринден арынгъан сонъ, партком секретары Алимовнынъ айткъащларыны хатырлады ве терджимейи алыны язабашлады.

«— Мен, Насибе Асанова, 1941 сепесн колхозджы аплесинде...»

Партком секретары Эргашев расткельген еринде Насибеден терджимейи алыны ве бир де ариза язмасыны истей. «Сени, партиягъа къабул этеджекмиз, кенишче яз», дей.

Я не язсын? Балабан табакъ кягъытны иснен толдырмалы?

Кягъыт устюнде экинджи джумленинъ биринджи сатырлары пейда олдылар. «Бадам колхозда бухгалтер экен...» Дерсинъ, Насибенинъ къалемини бирев эпкинликнен къакъып йиберди. Къалемни, тып этип, ерге тюшти. Онынъ юреги сыкъ-сыкъ урабашлады. Аякътары-къоллары къалтырады. Бутюн вуджуды титредди. Чырайы бем-безд кесильди. Бир нокътагъа меркезлешкен фикри баба ады анъылгъанынен дарма-дагъын олып кетти. Баба ады анъылгъан сайын Насибенинъ юреги яна. Туюмчикленген дерди тазере. Алдына бир къач суаль тизиле:

— Бабанъ ким?

— Къайда чалыша?

— Ватап дженкинде иштирак эттими?

Бу суаллер бири-биринден зулумлар. Бу учъ суаль гедже-кунъдюз Насибенинъ артындаи къалмай юрелер. Насибе къайда барса, онынъ алдына бу суаллер келип чыкъа.

— Бабанъ ким?

Иылларнен ана юрегинден к'ан тамлады. Лякин кызына бабасы акъкында аджджы акъикъатны дуйдур-ламагъа тырышты. Эвляд умюдинн с'ендюреджек сырны гизли тутты. «Дженк битсе, орталыкъ ятышса, сенинъ бабанъ да к'айтып келир, кызым,» деп кызына гоньюль берип кельди.

Дженк битти. Насибе осьти. Окъуды. Етишкен кыыз олды. Бабадан кене хабер-тебер ёкъ.

Куньлерден биринде, Насибе ямав парчасы кыдырып, анасынынъ сандыгыны ачты. Нафталинъ к'окъусына боңалг'ан сандыкъ кошесинде анасынынъ атлас антери буклю тура. Насибе биле, анасы бу келинлик антерини байрамдан-байрамгъа, тойгъа кие. Эски фасонда тикильген антерини устюне ольчеп к'арады. Антер онъа бойдан узун, омуздан кенъ ола. Антерини тереи джеблери бар. Бир джебке к'олуны сокъты. Джеб бош дегиль эди. Бир к'яач садеф, оймакъ, фал к'арамакъ ичюн сакъланг'ан чубар бакълалар... Насибенинъ к'олуна букленген кягъыт илишти. Бу да насыл кягъыт экен? Кягъыт сарарг'ан, ипранг'ан. Онынъ арасындап уфакъ бир фото чыкъты. Фотодаки к'алем к'ашлы, гузель корюнишли бир киши Насибеге бакъып куле-куле тура. Бу кимнинъ фотосы экен? Онъа бакъып Насибе де кулюмсиреди.

Насибе тюшюнди-ташынды сандыкъ кошесинде антер; антерини джебинде буклю кягъыт, бу кягъыт арасында к'аны сыджакъ адамнынъ фотосы...

Насибе эр алда анасынынъ джебинден чыкъкъан фотонен меракъланды. «Анам г'арип бу фотоны козь бебегни киби айбетлеп саклаг'ан, якъын тувг'анларымыздан бириси олмалыдыр», деп тюшюнди. Сонъ фотонинъ терсинн чевирди. Фотонинъ артына уфакъ арифлернен язылг'ан шу сатырларны окъуды.

Элиф устюнде имлер,
Юрегим ах чекип инълер,

Меним гонъюмде сенсинъ,
Сенинъ гонъюмде кимлер?

10—Ш—40 с. А. С.

Бу кыскъа сатырларны Насибе к'айта-к'айта окъуды. Яры утанды, яры к'уванды. Яш олса да, анасынынъ адына айтылг'ан татлы с'езлернинъ фаркына барды, ондан чокъ мана анълады. Кимнинъ фотосы олг'аныны да табирлеп билди. Шундан себеп Насибе фотоны юрек асретлигинен опыти... «Бизим гонъюмизде де сенсинъ, бабачыгъым. Сени гедже куньдюз беклеймиз. Анам г'арип эр кунъ аш вакъытында софрагъа бир чанакъ аш зияде к'оя.

«Буны бабанъа ашамакъ кысмет этсин», дей.

Насибе юрекке якъын адамнынъ фотосы текрар опип, кене шу сарарг'ан кягъытк'а чырмап к'оймакъ истеди. Шу вакъыт кягъытнынъ ич тарафындаки язылар онынъ козюне илишти. Насылдыр тамчылар сатырларны к'арыштырг'ан, мерекебинн джайдырг'анлар. Эр алда Насибе шу с'езлерни окъуды.

«Айше бугунъ сенден хабер алдым, кыыз тапкъан экенсинъ. Бу хабер мени зерре к'адаар к'увандырмады. Манъа баланынъ, хусусан кызынынъ кереги ёкъ. Аборт яптыр дедим, яптырмадынъ. Мени динълемединъ, энди билъгенинъден к'алма. Эндиден сонъ мени к'оджанъ сайма. Койден кетем, мени кыдырма...

21. 6. 41. А. С.

Кене шу язы, кене шу имза.

Насибе бу сатырларны башта истекнен окъуды. Лякин с'ез сайын онынъ чырайы тюрленди. Аягъы-к'олу к'алтырады. Неге огъраг'аныны билъмедди. Анавы ипранг'ан, сарарг'ан кягъыт устюнде янъы тамчылар, янъы тамг'алар пейда олдылар. Ана козьяшы эвляд козьяшына к'арышты.

Насибе бу кягъытны анасына косьтерди.

— Бу пасыл кягъыт, ана?— деп сорады.

Айше апте анавы сараргъан кягъыт парчасыны коръгепнинен ишнинъ аслына етти. Не десин? Не айтсын? Қозълерин торлангъан кызыны юректен аджыды. Озюниш де козъашлары топланып кельдилер. Айше апте озюни тутмагъа билди:

— Кызым, сен мугъайма,— деди.— Бабанънынъ эвден чыккын кетмесинсе себеп коп экен. Шай деп язганына кыулакъ асма. Сен маначыкъ экенсинъ. Мен сонъундап билдим, колхозда онынъ ишн ярамай экен. Коп акъчасы етишмеген...

— Бабанъ койнимизге 1938 сенесин бухгалтер олып кельди. Эбеп-себеп эвледик. Башыма шай язылгандыр даа... Бильмедим. Алдандым. О псе, чечек башы отлап алышкъан экен. Мен локъсаханеде экенде, эвден, койден къачып кеткен. Мына бу кягъытны язып ташлагъан:

— Кыдырмадылармы? Милициягъа хабер этмединъизми?

— Экинджи куню дженк башлады. Бабанъны кыдырмагъа меджал къалмады, эр кесининъ башы айланыкъ эди. Сентябрьде оны фронткъа кеткен аскерлер арасында коръгеплер. Шундан берли хабер-тебер ёкъ.

— Не пчюн ресимини сакълайсынъ? Не пчюн оны беклейсинъ?

— Буны санъа апълатмакъ кыйын, кызым. Эрге садкылыкъ бизим къанымызгъа къарышкъан. Даа сонъ, мен оны севе эдим. Онъа исинген эдим. Бельки акъыллангандыр. Ата баласы алтмышта акъылбалыкъ ола, дейлер.

Шундан берли Насибе, чаресини тапкъангъа къадар, бабасынынъ адыны апъмагагъа тырышты. Не къадар тырышса да, кяде бир де баба адыны апъмакъ керек ола. Табнат къапуны ойле.

Насибенинъ омюр ёлунда айдын чыракъ анасы эди. «Анамнынъ аналыгыны» язмакъ, оны тасвир этмек

пчюн дерьялар мерекеп олса да, азлыкъ этер». Насибе бу сёзлерини сырасы кельсе эр ердс, эм гъурурнеп айта. Айтсын!

Насибенинъ тюрлю ойлар сарып алды. Тена кабинет пчинде озъ-озюнеп сёлтенди.

«Я, терджимей алыма бабам акъкъында не язмакъ мумкюн? Мен бабам акъкъында не билем? Бельки яхшы киши олгандыр? Ким биле? Я, яхшы киши олса, не пчюн энъ агъыр вакъытта анамны ташлап кеткен? Олюм панджасындан къртулып, эвлядыны багърына басып, буюк кыуванчинен эвге кирген анам... анавы къара кягъытны пасыл окъуды экен? Юрегин пасыл чыдады экен?

Анам локъсаханеде джан чекишкен, агъырысы туткъан сайын «Азизим сен къайдасынъ», деп орталыкъны янгъыраткъан бир вакъытта къадынындап, эвинден къачып кеткен, сыджакъ сёз ерине, къадынынынъ юрегине бир парча буз салып къачкъан ойле бабадан не беклемек мумкюн? Бабам... бабам... Анам менден чокъ шейлер гнзледди. О гъарип, сюнгуни чувалгъа сыгъдырмакъ истеди. Эм пчли, эм кучлю олды.

Сачагъымыз астында къарылгъач ювасы бар. Къарылгъач акъыллы къуш. Олар балаларыны ойле бир айбетнес: осьюрелер ки, бунъа сукъланмамакъ мумкюн дегиль. Балачыкълары ювасында ерге тюшмемеси пчюн, аякъларыны кыйлен багълайлар. Къушлар биле балалары къанатлангъандже, кокиос котергендже, оларгъа къатланалар, ёлуна миндирген сонъ, раат олалар. Амма сенде къарылгъачта олгъаны къадар мерамет, анъ ёкъ экен. Эвлядынъ дюнья ярыгъы коръмезден эвель, оны терк эттинъ. Не пчюн? Менни къабаатым псде? Анамнынъ къабааты псде?

Мен партиягъа кирмеге азырланам. Шунинъ пчюн мына терджимей алымны язам, лякин яхшы язып оламайым, эллерим къалтырай. Партиягъа кирмек пчюн омюринъ, юрегинъ, кечмишинъ, келсджегинъ чокъракъ сувудай, чыкъ тамчысыдай темиз олмакъ керек.

Мени яхшы билелер, урмет этселер. Лякин бу сайгъы, бу урмет партиягъа кирмек ичюн етерликми экен. Менден сени сорайлар. Не айтаймыз?

Шай этип, Насибе озь-озюнен сёйленип, бабасы акъкъында даа не ве насыл язаджагъыны ойланып тургъан бир вакъытта, къапы къакъылды. Насибе абдырады. Язгъан кягъытыны терс айландырды:

— Киригиз,— деди.

Къапы огюнде бир козюни къара чулнен багълагъан, сытыкъ чырай, начар бир адам пейда олды. Онынъ сёнюк, гъамлы юзюнде пармакъ басмагъа сагълам ери ёкъ. Ешилъ бепеклернен толугъа. Къартмы, яшмы? Тайин этмек кыйын. Мусафир ичери киргенинен теклиф беклемеден диван устюне отурды.

— Депутат Асанова дегенлери сен оласыгъызмы?— деп сорады.

— Эбест,— деди Насибе.

— Мен сагъа кельдим. Ишинен кельдим.

— Хош сефагъа кельдингиз.

Мусафир джебинден папирос чыкъарды.

«Бу бичаренинъ я квартира меселеси ярамайдыр, я да пенсия меселеси сырасында дегилдир», деп ойланды Насибе.

— Не мерамыгъыз бар, айтыгъыз.

Мусафир диван кошесинен ясланды.

— Къатыкъкъа келип, чёльмегини яшыргъанлардан дегилмиз,— деп кочъти мусафир.— Ишке кирмек, чалышмакъ ннетим бар. Ишке ерлешмеге ярдым этип олурсыгъызмы?

— Сиз насыл иш япып олурсыз?

Мусафирге бу суаль тик кельди.

— Ишанч керек. Насыл иш олса да япарым. Козю ёкъ, къолу чолакъ, деп къоркъма.

— Сизден къоркъалармы ёкъса?

— Тапыла.

— Не ичюн шай тюшюнесиз?

— «Сёйлетме мени, дердим буюктир», деген тюркюни ашиттинъми? Меним де дердим буюк.

— Я не ичюн ойле дейсиз?

Мусафир яры олгъан папиросыны куллюкке басты. Терен кокюс кечирди. Сонъ ичининъ дердини айта башлады.

— Къоранта ёкъ. Бала-чагъа ёкъ. Лякин бир заман алтындай къадыным бар эди. Къадрини билъмедим. Шимди онынъ гунасыны чекем гъалиба.

Мусафир джебинден кумюш къутусыны чыкъарып стол устюне къойды. Къутунунъ эки кошесини гуль орьнеклери яраштыра. Ортасында — четке зия сачкъан капик буюкликте кунеш. Кунеш тегерегининъ ортасында шу арифлер язылгъан — С. Я. С. С. Мусафир къутуны Насибенинъ алдына таба йылыштырды.

— Екяне хатиреси.

— Кимнинъ екяне хатиреси?

— Къадынымнынъ.

— Яхшы хатире экен.

— Эди. Бар эди, ёкъ олды. Сен апавы парылдагъан кунеш орьнегининъ ортасындаки арифлерни абайладыгъызмы? Къутунунъ, хатренинъ бутюн къыймети ана шу арифлердедир.

Насибе бир шей анъламагъан адам киби субетдешине бакъты.

— Отузсекизининъ сонъунда нишанымыз олгъан эди. Бу кумюш къуту исе нишангъа салынгъан эди. Озюм де башталары бу арифлерининъ манасыны анъламадым. Табирлейджек олып чокъ чекпшитим. Олмады. Эвлеген сонъ, озюнден сорадым. «Бу арифлерининъ не манасы бар»?... «Арифке тариф керекмей»,— деди. «Арифлерни тюрлю манада табирлемек мумкюн» дедим. «Ёкъ,— деди о.— Бу дёрт арифте, сагъа олгъан садикълыгъымынъ йырладым», деди. «О даа насыл йыр?», деп сорадым. «Динъле»,— деди ве дане-дана арифлерни сёйлендире башлады: «Сеннен яндым, сеннен сёнерим...»

— Сизнен янып, сизнен сөңдимп?

— Айттым да, кьадршин билъмедим деп. Ташлады. Баламны да оны да быракътым. Сонъ джепк башлады... Къыркъ биринъ ноябринде Москва тюбюнде яраландым. Алма-Атада госпитальде олдым. Госпитальден мына бу алымда чыктым. Агъыр джепк йыллары. Къайда барайым? Манъа о вакъыт ишке кирмек керек эди. Эм кирмем де мумкюн эди. Акъылсыз олдым, кирмедим. Инвалидим деп, озюмни джибере бердим. Къолайлыкънен акъча тапмакынынъ пешине тюштюм. Бу иште манъа инвалидлнгим ярдым косътерди. Чюнки менден бойле шей умуот этмей эдилер. Экинджи кере эвлендим. Лякин бу эвленювден де бир шей чыкъмады. Биринджи кере мен гуль киби кьадышымы ташлады. Лякин экинджи кьадыным мен ташлады.

Алышверишликнинъ сонъу бастырыкънен нетиджеленди. Андан чыкъкъан сонъ бу шеэрге кельдим. Ишке кирип халкъ сырасына кьошулмакъ истедим. Манъа бу меселе хусусында депутатнен кенъешмекни тевсие эттилер. Иште кельдим. Адам бу дюньяда эткен яхшылыгъыны да, яманлыгъыны да озюнен берабер алып юре, дейлер. Бу догъру экен, кызым.

Насибенинъ юреги ындынды. Бабасыны хатырлады. Сусты. Кызынынъ юзюне бирден къаранлыкъ перде энгенини мусафир дуймай кьалмады. Теренден кокиос кечирди. Сувгъа къарыштырып, насылдыр бир плядж ичти. Иляджнынъ агъыр кьокъусу одагъа джайрады.

— Меним анам да бу илядждан иче. Кьокъусындан билем.

— Сенинъ киби кызы олгъан ана бу пляджны не ичюн иче экен? Онынъ юреги гурь олмакъ керек. Бу илядж исе ипрангъан, хорлангъан юрекни тынчландыра.

Насибе терен тюшюндежеге далды. Къаршысында кечмининъ къаранлыкъ инвалид адам отура. Ярдым беклей. Насыл ярдым япмалы?

Мусафир серт сөзлернен Насибенинъ тюшюнджесини бильди:

— Айт, бакъайым,— деди.— Сен депутатсынъ. Мен исе эки ёлнынъ ортасында кьалгъан бир кишим. Депутат олгъанынъ ичюн кельдим.

— Мен сизни инвалидлер эвине...

Мусафир еринден атылып турды.

— Сен собес начальнигисингъми ёкъса, депутатсынъмы? Бильмиш ол, мен инвалидлнгим ичюн шикъетленип кельмедим. Манъа ишке кирмек керек. Англайсынъмы? Чалышмакъ керек. Инсанлар сырасындан ер алмакъ истейим. Ёкъса меним ичюн эписи биттими?

II

Бу кишини Насибе озь бригадасына алмакъ къарарына кельди. «Ляйыкъ бир иш тапылыр», деп ойланды. Экинджи куню олар кьуруджылыкъ идаресининъ кадрлар болюгине кирдилер. Мусафир софада кьалды. «Мени бу ерде беклеп турынъыз», деди Насибе, озю исе Василий Ивановичнинъ кабинетине кирди. О Насибени сыджакълыкънен къаршылап алды.

— Депутат аркъадашкъа къапымыз ачыкъ, тёрюмиз бош. Буюр, Насибе,— деди.

Насибе дивангъа отурды. Кадрлар болюгнинъ башы да джепк инвалиди. Бир аягъы ёкъ. Къолтукъ таякънен юре. «Инвалид инвалидди анълар», деп тюшюнди Насибе ве Василий Ивановичке мураджаат этти:

— Мен бир кишини ишке ерлештирмек, даа догърусы, оны озь бригадама алмакъ истейим. Ярдым этинъ.

— Баш устюнде еринъ бар, Насибе ханым. Документлерини теслим этсин... биткен меселе.

— Тек паспорты бар.

Василий Иванович козюлюгнини кьатмерлешкен манълайына джылыштырды.

— Я кьалгъанлары... Документсиз кишини ишке алмакъ олурмы?

Коридорда қыалған адам «талпынм насыл чезилпир экен», деп тыюне. О якъ, бу якъ юре. Қыапығыа якъынлай. Қыапы аралығындан тынч софағыа талғын сес эшитиле. О, кыулакъ сала:

— Сен акылыңдан чыкъарма, бригаданъ, «коммунистче чалышдыжы коллектив» адыны кыазанмакъ пчюн куреше. Сен исе ким экенин билмеген бир адамы бригаданъа алып, башыңа бея ачмакъ истейсинъ. Бир кунъ ичип келпир, бир кунъ ишке чыкъмаз, бир кунъ даа башкъа бир мерафетлер косьтерпир.

— Мусибетке кыалған адамғыа ярдым косьтермек керек. Қокректен кыакъмакъ олмаз, деп ойладым.

— Ярдым этмек гузель, алидженап иш. Лякин документсиз кишини ишке алмакъ олмаз... Документини кетирип стол устюне кыойсын.

— Документлерн ёкъ. Лякин чалышмакъ истей...

Идалашув арасында кабинетке партком секретары Эргашев келип кирди.

— О... Насибе мында экен де, — деди Эргашев. — Анкета толдырдыңмы? Терджимей алыңны яздыңмы?

Сонъ, Василий Ивановичке тараф чевирлип:

— Докладкъа азырлан. Он алтысында ачыкъ партия топлашувында кадрларнен чалышув хусусында сенинъ докладыңны динълейджекмиз.

— Яхшы, — деди Василий Иванович. Азырланырым.

Эргашев докладда кыайд олунаджакъ меселелерни айтып аңлаткъан сонъ, кыапы тарафкъа юрди. Насибе оны токътатып:

— Биэим дамамызны чезип кетинъиз, Эргашев аркъадаш, — деди.

— О даа насыл дава?

Василий Иванович еринден атылып турды.

— Документи олмаған, бир адамы кетирген. «Ишке алыңыз», эмиш. Мен кыаршым.

Насибе Эргашевкъа меселенинъ аслыны айтып аңлатты.

— О адамы мен озъ месулнетиме, озъ бригадама алам. Инаыңыз манъа... О меним кимсем олмай. Биэ онъа шимди ярдым этмесек, о гыайып олур.

Насибе еди кере ольчеп, бир кере кескен кыыз. Сёзюпен иши бир кельген бригада башы. Адалет пчюн хызмет эткен депутат. Эргашев Насибенинъ бу аджайип хусусиетлерини бегене эди, шунынъ пчюн де Насибеге партияғыа кирмек пчюн биринджи рекомендацяны озю береджек олди.

Эргашев эр эки тарафы да яхшы этип динъледі:

— Бу меслеге джиддий янашмакъ керек, — деди. — Ондан сонъ, инвалидин чалыштырмакъ...

— О сиз ойлагъан дереджеде бичаре адам дегиль, — деди Насибе.

— Депутатнынъ кефиллиги — бу да кыапу. Балабан коллектив бир адамы тербие этип, оны догъру ёлғыа кыойып оламазмы? Олур.

— Эсас меселе шунда даа. Онынъ ишети догъру ёлғыа минмек.

Бу лакъырдыдан сонъ Василий Иванович йымшады.

Насибенен Эргашев кабинетси чыкып кеткен сонъ, Василий Иванович софадаки адамы субетке чагъырды. Эки инвалид кыаршы-кыаршығыа отуралар. Эки де Ватанымызнынъ талпын кыыл уджунда олғыанда джанларыны ортағыа салғанлар. Бир уруш майданында аяғыны, дигери козюни кыалдырған. Бир омюрде озъ ерини тапкъан, чалыша. Кыорантасы, балачагъасы бар. Татлы омюр кечире. Экинджи адашкъан. Елуны шашырған. Кыоранта яшайшыны зерлеген. Озюни — озю енъип оламаған. Озъ кыыметини озю тепкен. Кеч олса да, хайырлысы олсун, деп омюрде озъ ерини тапмакъ ишетине ёлғыа чыкъқан. Бир сорай, дигери джевап бере.

— Биэге ишке кирмек истей экенсиз, шаймы?

— Эбет,

— Яхшы ишет. Адыңыз, фамилияңыз.

— Адым Азиз, фамилиям... Менде эки фамилия бар. Бирн Сейтвелиев, екшиджисн Велисев. Паспортта Велисев кетем.

— Бунъа не аджет бар эди?

— Мен бир вакъытлары озь-озюмден къачып юрдим. Атименттен къоркътым. Фамилиямны денъыштирдим. Сентини ташлап, Велисини къалдырдым. Бойлеликнен, Азиз Велисев олдым. Документке кельгенде шимди паспортмдан башкъа ич бир шей ёкъ.

— Эмек дефтерингиз?

— Ёкъ. Дженктеп эвель бар эди. Гъайып эттим. Сонъундан чалышмадым...

Василий Иванович ойланып къалды.

Бу дакъкъада Велисевини башында башкъа фикирлер долапмакъта эди.

Бу адамнынъ ерниде мен олсам да, бельки шойле япар эдим. Оны да къабаатламакъ мумкюн дегилъ. Лякни ишке де, кирмек, эр пасыл ёлнен олса да, манъа чалышмакъ керек.

Василий Иванович Велисевини сыкъылгъаныны дуйды. Сесине йымшакълыкъ бермек истеди:

— Яшамагъа ернигиз бармы?

— Ишке кирсем, ятакъханеден бир ер тапарым, деп тюшюнем.

Насибе бригада азаларынен кенъешмей иш япмай тургъап эди. Коллектив ишини орталыкъча чезмек ниетни Насибе ичюн къануний бир адет олып къалды. Бу хусусиет онынъ беденине ана сютюнен къарышты. Анасы оны ичюн, кызым, эр бир адымынъны тюшюнип-ташынып адымла. Достларыгънен кенъеш. Уйкенлерден акъыл сора. Акъыл — акъылдан устюндир», деп тенбне эте эди.

Бунъа бакъмадан, Велисевни бригадасына ишке алгъанда Насибенинъ бригада азаларынен кенъешмеге

вакъты къалмады. Шунинъ ичюн бригадада Насибенинъ бу ишине терс бакъкъанлар тапылды:

— Ииптен — къазыкътап къуртулгъап бралкты адамны тербиелейджек экенимиз...

— Насибе, аферин къазанаджакъ эмш...

— Бизге чалышкъан киши керек, азыр ашкъа дуа-джы керекмей.

Кунълерден биринде бригаданынъ славджысы Анифе апте Насибенинъ козюне бакъып шай деди.

— Насибе, сен шашма къардашым. Къолу агъызына етмеген адамдан бригадагъа не файда? Билъмиш ол, мен онынъ ичюн чалышмам. Айлыгъыны озь джебшгъден телерсинъ...

— Мен сизден бу сёзни беклемей эдим. Кишиге ярдым онынъ башы белягъа къалгъанда керек ола. Айлыгъыны телёвге кельгенде чалышкъанына коре акъ алыр. Арткъачыны сизден де сорамаз, менден де.

— Онынъ чалышкъаны не оладжакъ, яры джаны ёкъ.

— Батыр акъайнынъ бояджылар звеносында чалыша. Батыр акъайны озюнгиз билеспз. Адамнынъ козюне бакъкъанда юрегиндекини коре. Велисевини чалышувынен мемнюн. «Яваш чалыша, лякни ишини анълап, юрек сыджакълыгъынен япа», дей. Бояджылыкъны яхшы огренген сонъ, мен оны сизиниъ звеногъа авуштыраджакъ олам. Сылавджылыкъны да огренсин.

— Вай-а-й... Къабакъ меним башыма патлайджакъ десенъ...

— Спз о къабакътап къоркъмангыз.

Кунълер отти. Айлар авуштылар. Энди Велисевини иши иш. Саба халкъкъа къошулып ишке кете, акъшам халкънен иштен кайта. Халкъ сырасына къошулды. Юзю ачылды. Бетининъ репки денъышти. Ииспз-тинспз башыны бурып отургъан Велисев шенъ, шакъый адамгъа чевирилди. Аркъа таягъандай аркъадаш, сырдашкъандай дост пейда этти.

Бригада кассирни декретке чыккты. Онынъ ерине

ляйыкты адам тапмак керек олды. Бу адам ким ола билир? Бригада азаларынын эр бири джемаат ишинен мераклана. Ялыгъыз Велнев бош. Я, Велнев бу ишни башарып олурмы? Насибе бу ишни Велневге авале этмек кьарарына кельди. Уйластик аш вакътында бутюн бригада алдында Насибе шай деди:

— Бугуны айлык алынаджак кунь. Сиз билесиз, кассириниз декретте. Энди кассирлик вазифесине Велнев аркъадашны теклиф этем. Трест кассасында акча алмак, оны даркъатмак тап о къадар кыйын иш дегил.

Кошескилер фысылдаштылар, кьулакълаштылар. Сизикли секире, дегенлери киби, Велнев бу фысылдыларны тюрлю манада табирледиле. Устуне агъырлык алды. Джепктен эвель колхозда бухгалтер олып чалышканыны хатырлады. «Колхознын байлыгыны манга ишангъан эдилер. Кассанын апахтары меним кьолумда эди. Сонъ... не олды? Бундан хаберлери бармы ёкъса? Олмаса не ичюн кьулакълашалар?»

Шу дакъкъасы онын кьулагына кьарык сесладынды.

— Озю не айта?

Батыр акъайнын бу суалинден сонъ Велнев аяк устуне турды. Джебинден явлугъыны чыкъарып, джам козюн сюртти. Утангъан киби, пармаксыз кьолуны артына сакълады. Сонъ Батыр акъайнын козюне бакъты:

— Эманетке хиянет этмем, Батыр акъай,— деди.

Пара алув джедвелинде ишгирмип бир адам бар. Акъчасыны декретке чыкъкъан Валя Сергеевнадан гъайры эписи алды. Валянын парасыны да айырып кьойды. Амма озюне тек он кумюш пара къалды. О, бугъа зерре къадар раатсызланмады. «Кассада эксик алгъандырым. Бу хайырлы кьаза. Я барып да адамларда бирине акъча етмеген олса? Бригаданын козюне насыл юзен корюнир эдим?», деп ойланды. Озюне акъча етмегенше

ялмады. Биринджи кереси ишини бойле нетиджеленген кьувайды. Эманетке хиянет этмедиле. Энди бригада азаларынын козюне догъру кьарай биле. Бу онын ичюн рухий енгиш олды.

Эр кес эвине кьайтты. Объектте тек Насибе доланып юре. Велнев онын япына барды.

— Сергееванын акъчасыны кимге берейим экис? Акъча джедвелини кассага бермек керек,— деди.

Насибе кулюмспреди. Бу вакъят дерсини Насибенин эки янагына эки гуль ачылды. Кулькию Насибеге яраша. Кульген сайын онын чырайы ачыла. Бу хаспетин табият эр кеске бермеген. Амма Насибеден кьызгъанмагъан. Буны Велнев юректен бегене. Насибеге:

— Назар тиймесин санга, гузель кьызсын. Санга сют берген анагъа машалла. Огълум олгъан олса, сени мытлак келин этип алыр эдим,— деди.

Насибе Велневини бу сёзлерини эшитмемезликке урды. Сонъ, онын козьлерине тиккилип:

— Яхшы. Валянын парасыны мен алайым. Я, парангыз етиштими?

Велнев бойле суалынни алдына келип чыкъаджагъыны беклемеген эди. Шунун ичюн чокъ ойланмадан:

— Капиги — капигине кельди,— деди.

Велнев шай деди де, Насибенин козьлерине бакъты. Бакъса не корьсин, янак гуллерин солаяталар. Янакларындаки эвельки шепълик кьайда кетти?... Алла билсин. Бир керенен чырайы сытылды. Ачувланды.

— Ялан айтасыз — деди. Серт-серт.

— Ялан айтмайым. Акъча эр кеске етишти. Джедвельни тешкер. Эписи имза этти. Валянын парасыны озюм ал.

— Ялан айтасыз. Бригадамызда яланга, алдагъа ёл ёкъ. Буны билъмиш олунгъыз!

— Емин-ант этип айтам.

— Антен шакъа этменъиз. Озюнгизге еттими?

— Етти,— деди яваштан.

— Кене ялан айтасыз. Озюнънз къач рубле алдыңыз?

— Не къадар язылган олса, эписини алдым.

— Ялан айтасыз. Сиз кыркъ кумюш еринс, он кумюш алганысыз. Кимгедир учерликлер ерине бешерликлер бергенсиз. Кимге бердинънз?

— Билъмейим. Сонъ, бу алдав сайыламы? Бельки кассадап эксик алгандырым. Адамларга пара етмеген олса мен джебимден одер эдим.

— Сиз Анифе аптеге параны арткъач бергенсиз. Сизни коръмеге вакъыты ёкъ эди. Манъа берип кетти. Ма, алынъыз.

Велнев парасыны алып къоюн джебинне къойды.

— Сайып алынъыз,— деди Насибе.— Ерден тапсапъ сайып ал,— дейлер.

— Сен «Велисвиниъ парасы етмеген экен» деп зийъчув этме. Айыптыр.

— Лякин ялапынъызны багъышламакъ къыйын.

Эр алда Велнев ятакъханеге хош гонъюльнен къайтты. Ода тена. Бир-эки къапынгъан сонъ, тыраш олмагъа отурды. Алдына балабан кузьгю къойды. Велневлер козь-козьге келиштилер. О кузьгюге бакъып озююн сёйлене башлады: «Сачларынь чаларгъан, достым. Къартаясынъ. Къыркъ бешин толдырасынъ. Ярын сенинъ догъгъан кунинъ. Хаберинъ олсун. «Омюрн узун олсун, сачы чаларсын» деп, къыркъындап чыкъкъан сонъ къартапанъ самайынъа ун сепкен. Иште сачларыньда чаларды. Къыркъ беш йылдан берли топракъ таптап юрсинъ. Урба тоздырасынъ. Ат олер налы къалыр, дейлер. Сенден джемпетке не къаладжакъ? Джевап бер! Сен, достым, манъа козюнгини, ярангын косьтерме. Яра санъа кокюс кермеге акъ бермей. Госпитальден чыкъкъанда чалышмагъандай дегиль эдинъ. Нечюн чалышмадың? Айт! Къолунгын косьтерме. Мен эписини билем. Я шимди чалышасынъ да? Козюме догъру бакъ. Кульме, эр алда сени догъгъан кунюнънен хайырлайым. Менден

башкъа сапъа бу сёзлерни айтаджакъ киши ёкъ. Къыркъ биринджи йылны хатырлайсынъмы? О вакъыт бойле киши бар эди. Шу куню къадыннынъ балабан бир десте къокъулы чёль чечеклери топлап кетирген эди. Чечек дестесини сенинъ къолунъа туттургъан эди. Баарыннынъ бир парчасыны санъа берген эди.

— Азиним, сени догъгъан кунюнънен хайырлайым. Омюринъ узун олсун, бахтлы олсун!— деген эди. Бу сёзлерини сенинъ къолунъдаки дестенинъ чечеклери де тек-рарлагъан эдилер. Сен чёль чечеклерини бош нефеснен къокъугъан эдинъ. Бу вакъыт къадыннынъ сенинъ бой-нугъа сарылып: «Гонджелеген чечекни де къучакъла», деген эди. Гондженинъ манасыны сен софра башында билъген эдинъ. Къадыннынъ сенинъ энъ севген ашыгъны— татарашны пиширген экен. Алдынъа тарелканен бувланып тургъан татарашны къойгъан эди. Янынъда сарымсакълы къатыкъ, къара бибер... Эписи бар эди...

Къадыннынъ сен кульсенъ куле, мугъайсапъ агълай эди. О вакъытта да кульди. Не ичюн? Чюнки о вакъыт сенинъ кейфинъе зиль тутмакъ керек эди. Эм тутты. Бельки сен, о вакъыт азчыкъ кейфленгендирсинъ. Къаршынъда санъа юрек ачып, къучакъ керип отургъан къадыннынъа сен башкъа назарнен бакътынъ. Къадын вуджудында тамыр аткъан къуванчны коръмединъ. Козъ тюплерининъ мораргъаныны, бетинде леке пейда олгъаныны абайламадың. Онынъ солукъ юзюнден къыз ренки къыдырдың. Лякин бу ренк энди ёкъ эди. Къыз ренки де вакъыт кельгенде мис къокъусы киби авагъа уча экен.

Сонъ, аш арасында сен кемане чалдың. Йырладынъ. Эсинъдеми? Сонъки къадеден сонъ, къадыннынъ санъа бир къашыкъ аш къаптырды. Ялмадың, юткъундың. Сонъ агъызынъдан стол устуне бир похут чыкъарып къойдың.

— Бу даа не демек ола?— деп сомурдангъан эдинъ. Къадыннынъ куле-куле:

— Насип кьойгъан эдим. Насипли оладжакъ экенсинъ, джанчыгъым, деген эди.

Сен исе, насипли олмакънынъ манасы неде?— деп сорагъан эдингъ. Бу вакъыт къадынынъ сенинъ кьолунъны юрек башына тийдирип:

— Манасы, насип манъа чыкъкъан олса къыз, санъа чыкъса огълан олур, демектир,— деген эди.

Амма сен о вакъыт эки сувукъ сѣзнен къадынынънынъ къуванчыны сѣндюрген эдингъ...

— Манъа насип де керекмей, бала да керекмей,— деген эдингъ. Бу сѣзлерден сонъ къадынынъ агълагъан, анавы мубарек чѣль чечеклерин солгъан эдилер. Хатырлайсызмы?

Арадан йигирми бир йыл вакъыт отти. Бу девир ичинде сени догъгъан кунюнгънен ич кимсе хайырладымы? Хайырламады. Эль агълаткъан, кульмей экен. Табиат къануны ойле: Озю йыкългъан окюнмез.

Веллев эм тыраш олды, эм кузюге бакъып озь-озюнен сѣйленди. Кяде ойле япмакъ керек ола. Озь-озюнен козь-козге келип сѣйленмек керек ола.

Эртесн куню ишке баргъанда бригада будкасы алдында асылгъан къагъыттакъ языларгъа козю тюшти. Къара козлюгунинъ элине алып окъуй башлады: «Бригада азасы Веллев аркъадашны догъгъан кунюнен джан юректен тебриклеимиз. Онъа ишинде мувафакъиятлер, шахсий омюринде бахт тилеймиз.

бригада азалары».

4. У. 62 с.

Алдына-артына бакъынды. Адам корюнмей. Юрекке якъып сѣзлерини кайтадан окъуды. Эм гуръ давушнен окъуды. Веллев омюринде ич бир вакъыт бойле къуванмагъан эди. Юреги ташты. Тап козю торланды. Буюк къуванчнен будкагъа кирди.

Мында энди бригада азалары топлангъан эдилер. Хорнен оны догъгъан кунюнен хайырладылар. Насипе бир топ чѣль чечеги берди.

— Бригада алдында сизни догъгъан кунюнгъннен хайырлайым,— деди...

Батыр акъай аякъ устуне турды да Веллевни къучакълады ве опти.

— Бу да санъа бригада адында бахшыш,— деди. Веллевнинъ кьолуна янгъы кемане туттырды.

— Бунъа нафле масраф эткепсиз. Кемане чалмакъ ичюн пармакъ керек.

— Чаларсынъ. Бизим бригаданен шакъа этме. Пармакъларынгъны да ясатырмыз.— Насипенинъ тоюны чаларсынъ.

— Насипе тек той япсын. Мен кемане чалмакънынъ чаресини тапарым. Яйыны тишлеримнен тишлеп чаларым.

Иш башлады. Бир арада Веллев Батыр акъайдан:

— Бугунъ меним догъгъан кунюм олгъаныны къайдан билъдинъиз?— деп сорады.

Батыр акъай кулюмспреди:

— Буны сен Насипеден сора. Онынъ амель дефтеринде эпинизини догъгъан кунюмиз язылы. Бизде бригада азаларынынъ догъгъан кунюни къайд этмек адет олып къалды.

III

Арадан баягъы вакъыт отти.

Веллев чалыша. Чалышкъанда да ойле ыдырынып чалыша ки, корьмелисинъ. Терлей-пышнай. Насыл иш берсенъ оны япа, не ерге джиберсенъ анда кете. Екъ, демей. Эрлигини исбат этмек истей. Бригадир Насипе онынъ ишинен мемнун.

Бир раатлыкъ куню Насипе ятакъханеге барды. Догъру Веллевнинъ одасына кирди. Веллев бригадирни сьджакълыкънен къаршылап алды. Отуртмагъа ер тапмады.

— Сени нenen сыйлайым экен?— деди Веллев.

Бу арада Насипенинъ козюне кошеде, сипиртки

янындаки бош яткан эки ракты шишеси илне калды. Насибе еринден турды. Аягынен шишелерни тюртти.

— Бу даа не демек ола, Велнев аркыдаш?— деп со-
рады.

Велнев шашты-шашмалады. Не айтаджагыны биль-
медн. Кулюмспреди.

— Кульменгыз — деди, Насибе.— Я бригада, я да
ракты. Экиннен бирин сайлап алыгыз!

— Кырдашым, бир грамм ичмедим. Зорла-
дылар. Ичмедим. Башкалары ичтилер. Ина-
сынмы?

Бабасы киби эсли адам бала киби мугъайды. Сонъ
Насибе кулюмспреп:

— Инамам,— деди.— Кимге-кимге сизге инанмамакъ
олурмы?

Велнев кошедеки шишелерни софагъа чыкъарып таш-
лады, одагъа куле-куле кирди. Насибенинъ янына келип
отурды. Лаф атты:

— Сен кырдашым,— деди,— кошедеки тонъкыйып
яткан бош шишелерни кордигъ. Яхшы. Я, чюйде илювли
тургъан кеманени не ичюн абайламайсингъ?—

— Абайламагъанымны къайдан билесиз?

Велнев кулюмспреди. Чюйдеки кеманени алды. Сол
къолыныгъ пармакъларынен кеманенигъ теллерини
дигъильдетип алды, алышканлыкынен оны сакъалы ас-
тына кыстырды, кене де сол къолынынъ пармакъла-
рынен кемане теллерини чертти. Дёрт тель, дёрт сесте
янгъырады.

— Онъ къолым тутмагъа яраса да, мен санъа бир
ава чалсам...

— Яхшы чала эдингъизми?

— Чала дегиль, кеманени сёйлендире эдим. Манъа
«Паганини»,— дей эдилер. Кеманеджилерини область
конкурсында Огнинскийнинъ полонезыны чалып, би-
ринджиликни къазангъап эдим. Кене чалмакъ истейм.
Лякин пармакълар ёкъ.

Велнев Насибеге бир пластинка багъышлады. Насибе
алмайджакъ олды, Велнев зорлап алдырды.

Насибе эвге кельгенде, анасы Айше апте ашханада
чамашыр юва эди.

Велнев берген пластинкасыны анасына узатты.

— Буны не япдажакъсынъ? Эвде пластинкадан чокъ
шей ёкъ.

— Бу пластинканы манъа Велнев багъышлады. Чал-
дырып бакъайыкмы?

— Чалдыр.

Янаша одада патефон чала. Башта яваштан, сакин-
ден алдыргъан юрекке яктын татлы эзги кет-кете денгиз
далгъасы киби котериле, эвин янгъыратата. Бу эзги Айше
аптеге о кьадар тесир этти ки, еринден туруп патефон
башына барып чёкмеге меджбур олды.

Айше аптенинъ козьлерни торланды.

Айшем, сендеки сачлар менда олгъайды,

Сачлары сенден, тарамасы менден —

Олерим ич, айрылмам сенден.

— Не олды амам? Не агълайсынъ?

— Бу тюркю чалынса, бабанъ эсине тюше. Кемане-
сини чалып куле-куле йырагъаны козюм алдындай
кетмей.

Насибе патефонны токътатып, пластинканы элине
алды. Полгъа атты.

Парча-кесек олгъап пластинканы, аягынен таптап
ездн.

— Сен не яптынъ Насибе? Биревини бахшышыны
аякъ астына таптамакъ олурмы?

— Керекмей. Ойле бахшышта керекмей, бабаны анъ-
дыргъап пластинка да керекмей, весселям.

Айше апте пластинка парчаларыны чёплюк къопкъа-
сына ташлады. Аджыпды. Дерсингъ яшлыгынынъ отип
кеткен бир бахтлы кунюни чёплукке ташлады. Шу арада
кой джыйыларыны, Насибенинъ бабасынен таныш
олгъан куньлерини хатырлады.

Кузь куньлерн эди. Койге бир араба мусафир яш
ве кызы кельди. Акъшамына джыйын олды. Кобетден
сонъ, яшлар, кызылар къомшу ойнадылар. Азиз алдын
алып къомшулукъкъа Айшени чагъырды. Оюн башла-
гъанынен къушакъчы йигит оларнынъ янына етип
кельди.

— Сизден башлайыкъ — деди. Азизден дегиль Айше-
ден сорады:

— Айше айтчы корейим, къомшунънен муаббет-
синъми?

Айше утанды. Эки янагъы нар киби кып-кызыл ол-
ды. Не айтаджагъыны билъмедн. Къушакъчы йигит зы-
къарлай.

— Айше даа коп беклейджекмиизми?

Эв тым-тырыш. Эр кес «Айше не айтыр экен» — деп
беклей. Айше алдына саркъкъан сачларынен эглене.
Сонъ индже сеснен: — Муаббетмииз — дей.

Къушакъчы йигит оюны бутюн къандеснен алып
бара.

— Муаббет олгъанынъызыны исбат этчи, Айше, — дей.

Айше утана-утана Азизге къолуны узата. Азиз Айше-
нинъ памукъ киби, сыджакъ къолуны сыкып тута да:

— Олюм бар айрылыкъ ёкъ, — дей.

Къушакъчы йигит, айланып-уюрилип Азизнинъ яны-
на келеберди. Къомшусыны денъштирмейиндже джаны
раат олмайджакъ гъалиба.

— Азиз аркъадаш, мусафир йигит къомшунъызыны
истей.

— Бермем.

— Къушагъы билир.

— Къач къушакъ?

— Элли.

Азиз авучыны тутты. Къалын аскер къушагъы йым-
шакъ авучыны яхшы кызыарта.

— Пек урма.

— Йигит олса къушакъкъа даяныр.

Къушакъчы йигит эм ура, эм сая.

— Отуз эки, отуз учъ, отуз дёрт...

— Энди къалгъаныны маъна ур, — дей Айше. Онъа
къолуны узата.

Яшлар-кызылар чивильдешелер:

— Коресинъми, къомшусыны аджыды.

— Муаббет экенлер.

— Араларына кыйл сыгъмай экен.

Азиз Айшенинъ къулагъына бир шейлер айтты. Шу
ан Айше еменнен юзюни ортти, яш юрегини чапала-
дыргъан кызы къуванчы, онынъ япакъларында гуль олып
ачты. Кулюмспреди, кызыарды. Лякки булар эписи емен
талдасында къалдылар. Бу саниде кызылар Айшенинъ
ерине, яшлар Азизинъ еринде олмакъ истедилер. Буны
оларнынъ козьлерине бакъып билъмек мумкюн эди.

Къомшу оюныдан сонъ яшлар-кызылар Азизинъ
кемане чалмасыны, йырламасыны истедилер. Азиз разы
олды.

— Не чалайым? Сымарланъыз.

— Къайнанагъа сакълагъан тюркюлерден бирини
айт.

Кеманенинъ мулайим эгиси сыджакъ эвни янъгъы-
ратты. Кызылар-яшлар тым-тырыш олдылар.

Азиз эм чалды, эм йырлады.

Айшени, сендеки сачлар менде олгъайды,
Сачлары сенден тарамасы менден —
Олерим ич, айрылмам сенден.

Оларнынъ биринджи севгилери шу джыйында туташ-
къан эди.

Азиз Веллевнинъ Насибеге берген пластинкасы, Айше
аптеге мына нелер хатырлатты...

IV

Насибе Веллевни озъ кефиллигине алгъан сонъ,
онынъ талпыи ичюн даа зияде меракъланып башлады.

Велневден тек яхшылыкъ япмагъа азыр олгъаны бутюн арекетлеринден корюнип тура. Бунгъа бакъмадан онынъ къальбине тюрюлю-тюрюлю тюшюнджелер кельдилер ве оны азаплап турдылар.

Куньлерининъ биринде партком секретары Эргашев: — Кефилликке алгъан адам насыл чалыша Насибе? — деди. — Коллективнинъ омюринен яхшы багъландымы?

Насибе Эргашевнинъ бу суалине кестирип джевап бералмады. Эр алда:

— Намуснен чалыша. Джемаат ишлеринде де ишти-рак эте.

Идареде партком секретарынен бу тесадуфий лакъырдыдан сонъ, Насибе Велневнен корюшти. Олар юректен сёлештилер. Насибе озюнден уйкен кпшиге насипат бермеге севмей. Лякин Велневге кельгенде насипат берюв арзусы зияде къуветлене. Юректен къайнап чыккъан бу арзы Насибенинъ агъыз толдырып сёленимине джесарет бере.

Насибе алдына къарап яваш-яваш айта. Велнев оны дикъкъатнен динълей.

— Мен корем, — дей Насибе, — сиз ыдырынасыз. Иштен рухий лезет алып чалышасыз. Коллектив омюрине кирдинъыз.

— Озюм де къуванам.

— Бунгъа тек сиз дегиль, бутюн бригада къувана. Қъуванчынъ тамыры тереи олмакъ керек.

Насибе эски дертин бир кереден къозгъамакъ истемеди. Лакъырды ачмакъ ичюп, къорасыны авлакътан чевирди:

— Багъышланъыз биз бир-биримизнен чокъ лакъырды эттик. Бир-биримизге баягъы сырдаш олдык, лякин къорантанъыз акъкъында...

Велневнинъ чырайы денъишти. Бир нокътагъа бакъып тюшюнджеге далды. Сонъра башыны котерди де:

— Арадан чокъ вакъыт отти. Вельки эрге чыккъан-

дыр. Энди оны араштырып тапып, эски дертлерини къозгъамакъ не лязим? Бир кишининъ бахтыны эки кере зезрлемек олмаз. Ондан да башкъа къабаатым буюгъ. Қъабаатымнынъ дереджесини озюм билем, — деди.

— Бутюн омюрингиз бойле кечеджекми?

Велнев индемеди. Башыны тобен алып отурды. Сонъра яваштан:

Догъру, мен коллектив арасында озюмни янгъгъо саймайым — деди Велнев, — бизим ятакъхане муаббет, шенъ бир къорантаны аягъдыра. Ятакъханеде безмеге сыра къалмай. Бош вакъытлар шенъ-шамата, оюн-кулькюннен кечелер. Тюрюлю авескъяр тегереклерни чалышалар. Мен йырджылар тегерегине язылдым. Энди бир къач кере репетиция яптыкъ. Йырымны бегенелер. Эр шей ёлунда. Мен инсанлар сырасына къошулдым. Якъын достларым, сырдашларым бар. Лякин бильгенинъиз киби къоранта меселесинде бир тюрюлю денъишме ёкъ. Эм бу пек джиддий. Лякин не япмакъны бильмейим.

Велнев яткъан сонъ баягъы вакъыткъадже юкълап оламады. Оданынъ авасы онъа къарардан зияде тынчыкъ олып корюне. Пенджеренден кирген ай шавтеси де пакъылдай онынъ козюне ура. Зытына баса. Тёшек ичинде онъына-солына айланды. Шимди не ичюндир мында пльки кельген вакъытыны хатырлады. Козьлерни алдында башта Насибе сонъра исе Арзы пейда олды. Не ичюп шимди оларнынъ экисини бирден хатырлады? Бир-бирине не якъынлыгъы бар? Насибе омюрде онъа пек буюк ярдым этти. Я Арзы? Арзы да яхшы къадып. О ятакъханеге кельгенде суфте Арзы Батырованынъ таныш олды. Оны мында ерлештирмеге ярдым этти. Арзы да дженк инвалиди. Шимди трестининъ ятакъханесинде тербиеджи олып чалыша. Айпы заманда клуб мудирин,

Джепктеп эвель оджа экен. Клуб янында авескяр төгереги тешкиль этти. Бу төгерекке Велневни де язды.

Иымшакъ кровать устюнде озь-озюнен сёйленген сонъ, тасавур тюшюпджелеринден арынды ве татлы юкъугъа далды. Юкъласын.

Арзы ятакъханенинъ экинджи къатында, кичкене бир одада яшай. Одада эки киши бар. Бирин Арзы. Арзы стол башына кечкен китап окъуй. Онынъ къаршысында Расим. Даа догърусы Расимнинъ рамка ичиндеки портретин. Расим Арзынынъ алдында куле-куле тура. Арзы окъуй. Расим динълей.

Эр бир севгининъ озь тарихы: адджысы, татлысы ола. Расимнен Арзынынъ севгин тарихыны язаджакъ олсакъ бир китап олур.

Койлерини оджа оларакъ кельген Арзынен биринджи Расим таныш олды.

Олар шойле таныш олгъан эдилер. Ингит бейдеркасынен тоз ёл чапгъытып кеткенде бир къызын расткетирди. Қызынынъ бир къолунда чемодан, бир къолунда бокъча бар эди. Бейдерканы корьгеннен кенаргъа чекильди. Ингит атыны токътатты:

— Огъурлы ёллар сизге. Қайда ёл тутасыз?

— Манъа «Илерин» колхозына бармакъ керек,— деди къыз.

Расим бейдеркасындан секирип тюшти. Қызынынъ юкюни арабагъа ерлештирди:

— «Илерин» колхозына кимге барасыз?— деп сорады.

— Мектепке. Оджам.

Расим къызынынъ сёзюни болуп, озюнинъ «Илерин» колхозындан олгъаныны, койде район маариф болюгин тарафындан тайин олулгъан янъы оджаны сабырсызлыкънен беклегенлерини айтты. Экинчи ян-янаша отурдылар. Расим атынъ тельбевини тарттырып багълады. О энди яваш-яваш юре. Базыда бир огге догъру ынтылса да чаре олмай.

— Таныш олайыкъ. Меним адым Расим.

— Меним адым исе Арзы.

Бунынънен лакъырды битти. Қыз бирздан башыны котерди де:

— Сиз колхозда не иш япасыз?— деп сорады.

— Былтыр ордудан кельдим. Анда танкчы эдим, колхозда исе машинадан тюше, тракторгъа, трактордан тюше комбайнге минем... Механизатор.

— Зенаатынъыз чокъ экен.

Ингит кулюмсиреди.

Артистликте янамыз, деген киби колхоздаки бедний авескярлар төгереги акъкъында сёз юрсетти:

— Биз якъындарда «Аршын мал алаи» пьесасыны ойнадыкъ. Мен Аскер ролюни иджра эттим. Яхшы чыкты. Эгер Гульчехра ролюни сиз ойнагъан олсанъыз, даа да яхшы чыкъар эди.

— Не ичюн ойле беллейсиз?

— Динъленъиз. Бульбуллер отъкен терекли азбар ичинде мен, яни Аскер Гульчехрагъа юрегини ачам. Онъа севгин дуйгъуларымын билдирем. Султанбекнинъ онэки къызы олса — дейим, бирини Бекке, бирини хангъа, бирини моллагъа... Сени исе манъа берип эди,— демек керек эдим. Айтып оламадым. Чюнки Гульчехранынъ ролюни ойнагъан къыз джандан север достымнынъ ишанлысы эди. Арада куньджиллик чыкъмасы мумкюн эди. Пакъылдай о къызынынъ бабасынынъ ады да Султанбек. Амма Гульчехра ролюни сиз ойнасанъыз, мен шу сёзлерини сизге ойле бир сыджакълыкънен айтыр эдим ки, тап озюнъиз бегенир эдинъиз. «Арзыкъыз» пьесасыны азырлайджакъ оламыз. Анда Арзы ролюни сиз ойнарсыз. Адынъыз да Арзы иште.

— Я, Асан ким олур?

— Мен тургъанда...

— Бельки манъа да бир себеп тапып о сыджакъ сёзлеринъизни айтып оламазсыз.

— Эгер де мен пьесада олса да, Арзыгъа къавушмасам, адым Расим олмасын!

— Мында Расимниң не алып береджеги бар? Не ичюн бир кереден адынъыздан терк этесиз? Пьесада Арзыны ким сенис? Асан. Асан кимни сенис? Арзыны. Демек Расим деген киши анда ёкъ.

— Расимниң четте къалув меселеси пьесаны язгъан язджының нукъсаны. Зарар ёкъ биз оны тюзетирмиз. Арзыны къолдан къачырмам. Манъа дерлер Асан ролюни иджра эткен Расим!

Шу корюшювден сонъ арадан эки йыл отти. Танышлыкънен севги арасында месафе къыска да узун да ола биле. Расим бу мешакъатлы месафени тамам эки йыл дегенде басып кечти. Бу девир ичинде севги эки тарафта да туташты. Къувамына кельди. Расимнен Арзы къолтукълашып, кой советине язылмагъа кельдилер. Язылып, сызылып иши биткен сонъ, кой советиниң реиси оларны сыджакъ сёзлернен хайырлады, оларгъа муаббет, бахтлы омурлер тиледи.

Бугунъ тойлары олды. Экинджи куню дженк башлады. Расим артына къарай-къарай фронтка кетти. Арзы исе эвде къалды. Не олса козьлерге олды. Тойып севмеген, севильмеген асретиниң агъламасы ичюн чокъ шей керекмей экен. Расимниң чойде илювли тургъан кольмегини корьсе агълады. Той арфесинде экевлери чыкъарткъан фотогъа къарагъанда юреги чыдамады. Козьлерни торландылар. Мектюп кельсе къуванчындан агълады. Кельмесе, текаран арасы узюльсе мугъайып агълады. Эл агълады. Бу къадар да козьаш къайдан чыкъа экен? Юреги ириди гъалиба. Эки айда козьлеринде ренк, юзюнде къан къалмады.

1941 сенеси сентябрь башларында Батыр акъай Расимниң фронтта эляк олгъаны акъкъында къара хабер алды. Арбий къысым командириниң мектюбинде «Огълыгъыз Расим Батыров немсе баскъынджыларынен дженкешювде къараманджа эляк олды»...

Батыр акъай бу мектюпни бир кереден Арзыгъа косьтермедн. Арзы къайнатасының тюзюнджелн, къай-

гъылы юрегинден бир шейлер сезмей къалмады. Эр алда къадыны Мелек апте себебинден келишине къара хаберини билдирмеге меджбур олды.

Бу къара хаберден сонъ, Арзы аштан-судан кесильди. Ойле вакъытлар олды ки, эвден босагъа атлап чыкъмады. Бу вакъыт Батыр акъай «сен къызым озюнъни къолгъа алмагъа билъ. Эбет бу сен ичюн де, бизим ичюн де буюк гъайып. Бу фелякет джумле алеминиң башында»,— деп келишиниң гонъюни алмагъа тырышты.

Арзы гедже-куньдюз агълады. Матем яныгъы оныгъуль киби чырайыны солдырды. Куньлерден биринде Арзы къайнатасыныгъ алдына кирип, гонъюлли язылып, фронтка кетмек истегенини билдирди. Батыр акъай «Кетме»— деп оламады.

— «Эбет Ватанымызныгъ топрагъыны немсе чызмалары таптагъан агъыр бир вакъытта, тюфек котермесе къувести олгъан эр кес куреш мейданында олмакъ керек. Огъурлы ёллар къызым».

Бойделекнен Арзы гонъюлли оларакъ язылып фронтка кетти. Бир къач куньден сонъ, Батыр акъай да дженк ёлуна минди. Олар бири-бириниң адресини билъмгенлеринден мектюплешип оламадылар.

Дженк битти. Кузь айлары. Гедже. Ягъмур ягъа. Телефон теллерни увулдайлар. Пенджере джамларына урулгъан ири ягъмур тамчылары, къайгъылы йырыныгъ эзгисиини агъдыралар. Сокъакъ къараплыкъ. Козь-козьге кельсенъ бир шей корюнмей. Гедже шаматасына копек авулдылары да къошулып орталыкыны титислендирелер.

Бойле бир вакъытта Батыр акъай джыллы соба алдында газета окъуй. Къадыны Мелек апте къаве тельбесинден фал бакъа.

— Беш йылдыр фал бакъам. Шу бакъкъан фалларымыныгъ эпсинде келишимизнигъ узакъта олгъанын корюне.

Эр ве къадын арасында дженкиен багълы лаф гурь-деленге вакъытта талгъындап-талгъып къапы къакъылды. Батыр акъай къаба дауушнен «ким», деп сорады.

Сес-солукъ ёкъ. Мелек апте барып къапыны ачты. Эвге башта къолтукъ-таякълары кирди. Таякъларгъа сюпрекленип, сакъынып адымлагъан бу киши, къапы артында къатып къалды. Устюнде арбий урбалар. Шинелинип этегинден сув чыбыра, ягъмур сувуна джибинген къулакълы къалпагъыны манълайына баскъан. Тек эки козю йылтырап корюне.

— Танымайсызмы?

Мелек апте Батыр акъайнынъ, Батыр акъай Мелек аптенинъ козюне бакъты. Мелек апте еринден атылып турды, мусафирни къучакълады, бойнуна сарылды.

— Арзы!.. Сен экеисни даа балам...

Мелек апте озюни тутуп оламады, агълады.

Батыр акъай озюни тутты.

— Арзы кельдинъми кызым. Сагъ-эсен корюштукъ. Тездеп бу дженк де битер. Батап огъуаллары-кызылары озъ борджларыны эда этмектелер. Сизни юзюнгиз халкъ огюнде эр данм акътыр,— деди яваштан.

Мелек апте келинин отуртмагъа ер тапмады.

Сувъа джибинген, агъырлашкъан шинелини алып, келинини омузына Расимни памукълы пальтосыны ортти. Сонъ чай кетирди.

Экинджи купю Батыр акъайнен келини арасында шойле лакъырды олды.

Арзы бабасындан:

— Баба сизлер къайсы фронтларда булунынъыз?

Батыр акъайнынъ дженкте иштирагъи хусусында кыс-къа нкъесини шойле тасвир этмек мумкюн.

Дерсинъ дженкини бир парчасы Батыр акъайнынъ беденинде олгъан. Девдай кевде яра тамгъасынен толукъ. Кенъ джавурун, онъа коре де олгъан кенъ кокюсинде бир къач осколка ярасы бар. Бир балдырынынъ ярысы ёкъ. Къабыргъа сыныкъ. Биринджи кере Москва тю-

бюнде яраланды. Госпитальден тедавиленип чыккъан сонъ сапёрлар взводнынъ командири сфатында оны Сталинград фронтына ёлладылар. Мамаев-курганда олды. О балабан оба дегиль. Совет аскерлерини устюнде гедже-кундюз токътамай юзлернен снаряд, бомба, мина ягъдырыла эди.

1943 сенесини сувукъ февраль геджесинден биринде Батыр акъай озъ сапёр взводнен сабасы бир арбий кысымнынъ уджюм ёлуны душман миналарындан темизлемек ичюн арбий вазифенинъ эдасына киришти. Вазифени эда этип къайткъанда агъыр яраланды. Бу ярадан сонъ, Батыр акъай бир даа фронткъа кирип дженк этмеге ярамады. Госпитальден тедавиленип чыккъан сонъ, оны эвине къайтардылар. Бу иш 1941 сенесини сонъунда олды.

Батыр акъай кыскъа пкъесинден сонъ:

— Яраларым савулды. Эки орденм, дёрт медалм бар. Шимди къуруджылыкъта чалышам,— деди. Я сенде не бар, деген киби онъа джиддий бакъты.

— Мей шимди госпитальден чыккып келем. Дженк битмезден бир йыл эвельси поляк къорантасынынъ эвинде олдым,— деди Арзы къайнатасынынъ мерамыпы анылап.

— Эсирликте олдынъмы.

Арзы къан къускъан киби олды. Богъазына бир къатты кесек келип тыкълды.

— Ёкъ баба, эсирликте олмадым. Поляк эвинде сакъландым. Бир поляк озъ къадынынен берабер мени, эссиз яралы алымда, эвлерине алып озъ балалары киби бакътылар. Таныш экими манъа медицина ярдымы косътерди. Душман къолуна бермедилер. Полякнынъ ады Владислав, фамилиясы пан Смольский, къадыны Марика, Пакивица коюнде яшайлар.

Арзы арбий гимнастёркасынынъ джебиндеп индже костекли алтын медальон чыкъарып къайнатасына узатты.

Несиль кыувган бу медальоннын орталыкка чыкмасы Батыр акбайны ойга далдырды.

Бунынчен Арзы не айтмак истей? Бу медальонны онын дедеси, картбабасы, бабасы эвленилгенде нишанга койганлар. Батыр акбай да нишанга койган эди.

Арзы девам этти:

— Мен бу медальонны Расимнин бир туюсу, хатрасы оларак джанымдан, джигеримден зияде саклап кельдим.

Омюримнин эн агыр дакыкчаларында Расимнин кичкене ресимини тилге кире де: «Арзы, башынны котер Ватанымизнын лайыккы кызы ол! Кырбанлар ичюн интикам ал. Бу канлы дженкте олюлер де, тирилер де сенселер. Агламак рухий зайыфлыктыр», дей эди. Мен эр дайм юрек эмиринен, — онын айтканларынен иш корьдим...

Батыр акбай айтканларына пешман олды.

Эртеси куню Арзы арбий комиссариатка барды.

Анда Арзыга ишке ерлешмеге ярдым эттилер. Кыруджылык трестинин умумий ятакханесинде тербиджи олып чалыша. Ятакхане янында авескарлар тегереклери тешкиль этти. Пек яхшы чалыша.

V

Клубда гьалебе кунюне багышланган тантаналы топлашув кете. Президиумда улу Ватан Дженкиннин иштиракчилери, кыруджылык трестинин илери адамлары отуралар. Арзы Батырова реислик япа. Докладны партком-секретары япты. Ондан сонъ сезин арбий комиссариатнын векили алды.

— Аркадашлар, деди о. — Гьалебени биз бутюн Совет халкынын исарлы куруш саесинде кьазана билдик. Кокюс кьафесинде Ватанга севги, фашизмге

нефрет толы юреги урган эр бир совет адамы бу гьалебеге иссе кьошмак ниетинен куруш майданына чыкты. Улу Ватан дженкиннин батыр кьараманларындан бири Арзы Батырова шимди бизим арамызда отура.

Арзынын адресине хош сезлер айтылып биткен сонъ, арбий комиссариат векили онын кокюсине Лейин Орден такты. Сонъ:

«У-2» самолетынын летчиги, отставкадаки лейтенант Арзы Батырова бу орденен 1944 сенеси Нарва плацдармында немсе аскерлеринен дженкешовде косьтерген джесурлиги, кьараманлыгы ичюн мукафатланган экен. Орден шорбаджысы арадан ой уч йыл кечкен сонъ тапты, — деди. Залда эль чырмалар гулюлдеди.

Биринджи, экинджи сырада отурганлар арасында Батыр акбай, Велиев, Насибев бригаданын дигер азалары бар эдилер. Батыр акбай бу топлашувга ордене медаллерини тактып, кийинип-кышанын кельген эди. Гошюли олдыкча котеринки. Буны онын яшарган чырайына бакып сезмек мумкюн. Юксек минберден Арзы хусусында айтылган хош сезлер онын юрегини даа зияде осьтюрдилер.

Насибев бир кучак баарь чечегини Батыр акбайнын кьолуна узатты:

— Сиз буны бригадамыз адында келинишизге такдим этиниз — деди.

Батыр акбай кьуджагында бир топ чечек олганы алды минберге чыкты. Келинини кучаклады. Магмайында опти. Чечек дестесини келинине туттырды. Джебиден явлыгыны чыкарып, козыленин сюртти. де:

— Эр вакыт мына бойле ол, кызым, — деди.

VI.

Кыруджылык куню мунасабетинен оладжак эглендже акшамына азырлык башлады. Бу вакыт эи-

ди, авескярлар төгерегине Насибенинъ бригадасында иштирак эткенлернинъ сайысы арткъан эди. Бу сефер Арзы, Велневге йырламакътан башкъа бирде шире онынънен бирге ады алтын сувнен язылы къалын бир китап берди.

— Бу китапны бош вакъытыпъызда окъурсыз. Яхшы азырлангъыз, — деди.

О Полевойнынъ «Акыкъпй адам акъкъында повести» эди. Велнев бу китап акъкъында чокъ эшитсе де, оны окъумагъан эди. Киносыны коръди. Базы вакъытлар аркъадашлар дапресинде бу китап ве онынъ къараманы акъкъында сёз кеткенде, Велнев де кинода корьгенлерине базанып сёзге къошыла, фикир айта эди.

Велнев эрте ятты. Яткъан еринде китап окъуды. Китапнынъ саифеси сайын Велневнинъ бу эсер акъкъында сайгъысы даа да арта барды. О китапны сабагъадже элинден быракъмаз эди. Лякин не япсын? Быракъмагъа меджбур олды. Ерулды. Не къадар десенъ бир козь.

Репетиция куню якъынлады. Велнев энди чокътан азыр. О айланып юрп Арзынынъ одасына киргенин дуймай къалды. О ялынъыз дегилъ эди. Насибенен насылдыр бир меселе хусусында къызгъын лаф эте эдилер.

— Багъышлангъыз, сёзюнгизни больдим гъалиба, — деди Велнев.

— Кельгеншигиз яхшы олды.

Эвельден азырлангъанлары киби, сёзлер Арзынынъ да, Насибенинъ агъызында бир кереде чыкътылар, Къде ойле ола.

— Сизинъ акъкъыпъызда лаф эте эдик. Москвагъа азырлангъыз. Буны энди Арзы кестирп айтты.

— Шакъагъызы вазгечингиз. Москвада не ишим бар?

— Сиз одагъа киргенде биз Арзы аптени бу хусуста лаф эте эдик. «Правда» газетасында окъудыкъ. Москвада бир ильмий тешкерюв институтынынъ алимлири пармакъсыз адамларнынъ пармакъларыны арекетке кетирджи «биоэлектрикэлъ» деп адландырылгъан протез

иджат эткенлер. Биз шу институтнынъ директоры адына сизинъ пармакъларыпъызны тариф этип, шойле протез кереклигини билъдирп, мектюп язгъан эдик. Бугунъ джевап кельди. Сизни Москвагъа, институткъа чагъыралар. Протез япаджакълар.

Велнев ялпайып оськен къартопны анъдыргъан элине бакъты. Протез пармакъларны козьлерни огюне кетирди.

VII

Экинджи номерли объект адыны ташыгъан 84 квартиралы дёрт къатлы эвини къуруджылыкъ ишлерини Насибенинъ бригадасы муддетинден эвель битирди. Энди комиссиягъа теслим этмек керек. Акъшам планёркада баш инженер Насибеге:

— Эки кунъден комиссия чагъырырмыз, — деди.

— Этиштирп оламамыз. Ялдызлав ишлерни даа битирильмедил.

— Ялдызлав ишлерини кимнинъ эвеносы япа?

— Велневини.

— Велнев аркъадаш не айта билп? Велнев джевабыны кестирп айтты.

— Ярын акъшамгъа япып битирпмиз. Комиссия чагъыра билесиз.

Велнев бу къыскъа вадени звено азаларына, бригада башына ишанып берди. Экинджи куню Батыр акъайнынъ эвеносы ялдызлав ишлерини тез битирмек ичюн ярдымгъа кельди. Эки звено кеч къаранлыгъынадже чалышып, эки кунъде япыладжакъ ишни битирп къайттылар. Олар иштен къайтып, ёлгъа чыкъкъанда орталыкъ къаранлыкъ олгъан эди. Батыр акъайнынъ эвине чыкъкъан кестирме ёлда оларны ягъмур тутты. Яз ягъмуры тап о къадар шиддетли олмаса да, оларны буюк бир эвини сачагъы тюбинне сыйыкътырды. Яз ягъмуры десенъ аз

ягъмуры. Сепеледи дер экеч толасыды. Сонъ терек япракларыны шувулдатып, сакъын ель эсти.

Ава энди ачылып, олар сачакъ тюбюнден чыккъан сонъ, Батыр акъай Велневни озы эвине чагъырды.

— Бугуны бизде мусафир олырсынъ,— деди.

Велнев къаршы кетмеді.

— Чагъырылгъан ерини эр вакъыт къушы олмагъа азырым — деди.

Аштан сонъ, Мелек апте савут-сабаны джыйыштырып кетти. Эки эркек тепа къалдылар. Чокъ вакъытта берли бир ерде чалышалар. Сутканынъ секиз саатини бир ерде кечирелер. Бир-бирлерининъ табнат, къылыкларыны яхшы билелер. Бир олмагъан ерде экинджисининъ джаны сыктыла. Адалетке лаф кеткенде, бири айта башлагъан фикрини экинджиси кенишлендири эди. Экевлери умуи сѣз тапкъан, табнат уйдургъан эдилер. Лякин бу сефер бири-биринден утангъан киби, бир тосат индемей отурдылар.

— Бир-биринден сыр сакъласанъ лаф къозгъалмай экен,— деди Батыр акъай.

— Менде сакълы сыр ёкъ,— деди Велнев.

— Москвагъа кетюв меселесини не ичюн гизлейсинъ?

Велнев йымшакътан кулюмспреди:— Бундан сиз хабардарсыздыр, белледим.

Батыр акъай Велневнинъ омузына къолуны салып:

— Сен, Велнев аркъадаш, сакълы сырым ёкъ — диниъ. Шаймы? Бизим Арзынен аранъыз яхшы экен.

Велневнинъ чырайы денъишти:

— Велнев аркъадаш деп кочти Батыр акъай,— мен сизини ишинъизни къолайлаштырайым. Сизге къудалыкъ янайым. Эвленингъиз. Арзы керчектен де яхшы къадын. Сен де яман адам дегилсинъ?

Велнев тюшюнджеге далгъан киби бир нокътагъа бакъты ве яваштан:

— Бир вакъытлар меним де къорантам бар эди. Эм

олар дженкте гъаип олмадылар. Сагъ олсалар керек. Мангъа башта оларнен меракъланмакъ керек.— Меним де шу бригада башымыз, Насибе яшларында бир къызым бар эди...

Батыр акъайнынъ чырайы денъишти:

— Багъышла къардашым — деди яваштан.

Бу куньлерде Велневнинъ омюринде пек буюк бир вакъиа олып кечти. Москвагъа барып къолуна протез яптырып кельди.

Энди Велнев насыл шей олмасын: Чѣкюч, эренде, эгев, пычкы, мала, къашыкъ, пычакъ элсини сыктып тута ве ишлете биле. Онъ къолынынъ протез пармакларынен кемане яйыны мукеммель тутып башлагъан сонъ, йылларнен чуйде асылы тургъан кеманесини де чала-башлады. Не къадар буюк бахт.

Насибенинъ адына кельген телеграмманы апасы Айше апте имза этип алды. «Къаршыла. Поезд — 58, вагон 14. Вакъыт — 18. Джевдет».

Джевдеттеп кельген бу телеграмманы къайтадан окъугъан сонъ, Айше аптеини къальбине бирден тюневин гедже корьген тюшю кельди. Беш-он дакъкъа девам эткен, озюнинъ табирлегени киби хайырлы тюшюнде Насибени эвленирди. Джевдет оларнынъ эвине ичкисз кельди. Айше апте къайнана олды. Қъайнана олды дер экеч, битагъа чевирилди. Насибе локъсаханеден тосунчыкъ киби бир торунчыкъ кетирди. Торунчыкъ да торун пашасы. Тос-томалакъ. Апасына ошай. Айше апте бирден уялды.

— Насибе! Қъайдасынъ акъыз?

— Балкондан.

— Анда не япасынъ?

— Мектюп язам. Юкъланъыз даа эртс.

Айше апте корьген тюшюни къызына айтмады.

— Бала кормек бахыттыр,— деп юкъугъа далды.

Шимди анавы телеграмманы багъырыла басып, къызы келеджек ёлда, оны беклеп тура.

Акшам клубда зинетчилер звеносынынъ башы Батыр акбайны пенсиягъа озгъарувгъа багъышлангъан тантаналы топлашув олды. Партком секретары Эргашев Батыр акбайнынъ яхшы ишини макътап ярым саат доклад япты. Сѣзге чыккыялар чокъ олдылар. Сонъ сѣз Батыр акбайгъа берильди. Батыр акбай кыска сѣзюни:

— Мен озь ерме Велнев аркъадашы азырладым. Зинетчилер звеносына Велнев аркъадаш ёлбашчылыкъ япар экеч, меним юрегим эр вакъыт раат олыр. Пенсия берге не керек? Юрек раатлыгъы керек. Мен Велневге шанама,— деп битирди.

Топлашувдан сонъ, Арзынынъ «артистлери» концерт бердилер. «Аршын мал алап» пьесасынынъ сонъки левасы иджра олунды. Концертнинъ сонъунда Велнев эски халкъ тюркюлеринден «Мен санъа кельдим» тюркюсини буюк усталыкпен йырлады. Сонъ кеманенен Огинскийнинъ полонезыны иджра этти. Кеманенинъ дснъиз далгасы киби де юкъары котерильген, де ашагъы энген татлы эгиси эр кесини юрегини титретти.

Клубдан чыккыан сонъ, Джедет Насибени эвлерине къадар озгъарды.

Арадан ярым йыл вакъыт кечмедн, Велневнинъ зинетчилер, бояджылар звеносы озюнинъ яхшы, юксек кейфиетли ишине бутюн трестке нам берди. Зинетчилер звеносынынъ яхшы иши хусусында лаф кеткенде бригадир Насибе буюк гъурурнен ве къуванчен:

— Велнев дюльберлик резервлерини ишке салмагъа биле, дер эди.

Куньлерини биринде энди къурулып биткен, лякин зинет ишлери керн къалгъан бир объектке прораб Джедет Бекиров кельди. О эр шейни козьден кечирген сонъ, Велневнен субтелשמекни ляйыкъ таныды.

— Велнев аркъадаш,— деди прораб,— зинет ве боя

ишлери артта къала экен буны чабиклештирмекнинъ чареси ёкмы?

Велнев прорабнынъ бу суалине кулюмсирап джевап берди.

— Эр шейнинъ чареси бар. Лякин базы къолай корюльген чарелерини тельбевн бизим элимизде олмай. Месея, бизим секиз адамдан ибарет звеномыз эки одалы бир квартиранынъ зинет ве боялав ишини 24 саатте яни учь сменада япып битирмек керек. Амма бизге зинет ишлерини девам эттирмек ичюн бойле бир квартираны учь-дѣрт куньде азырлап берелер...

Джедет джеб дефтерине нелердир къайд эткен сонъ:

— Биз бу меселени трест коллегиясында аль этерминиз,— деп Велневнен сагълыкълашып кетти.

Бир къач куньден сонъ трестте откерильген партия хозяйства активини топлашувинда къуруджылыкъ графинини мукъаддес бир график олгъаны акъкъында меселе музакере олунды. Насыл объект олмасын, комплекс къуруджылыгъына рнает этмек, экинджи къат къурулгъанда биринджисинде, учюнджи къат къурулгъанда, экинджисинде, дѣртинджи къат къурулгъанда учюнджисинде зинетчилер нормаль чалыша билмелери ичюн чарелер корюльсин деген къарар къабул олунды.

Бундан сонъ объектлери комплексли къурув ишлери сырасына къойылды ве зинетчилерини нормаль чалышмалары темин этильди.

Велневнинъ звеносы зинет ве боялав ишлерини суратыны чабиклештирмекнен, дюльберлик кейфиет джеэтинден де яхшы эда олунмасына тырышты. Сонъ вакъытларда трестте Велневнинъ звеносынынъ яхшы ве кейфиетли иши акъкъында чокъ лафлар олды. Сонъки эвни къабул эткенде Девлет комиссиясынынъ реиси протоколгъа бойле язды: «Велневнинъ звеносы тарафындан зинетленген, боялангъан эвлерге киргенде адамнынъ гонълю ачыла. Звено ичюн къыбла одамы, сырт одамы

фаркы ёкъ. Звено кунеш кирмейджек одаларны ойле уйгъун тюсю боялар тапып яраштыра ки, бу одаларда кундюз кунеш, гедже ай парылдап тургъан киби ола. Алчакъ эв юксек, тар эв кенъ, къаранлыкъ эв нсе ярыкъ. олып корюне.

Трестниъ имaesиндеки олгъан къуруджылыкъ монтаж идарелеринде коммунист эмеги мектеплери тешкиль олундылар. Бу мектеплерде мемлекетимиздеки илерни къуруджылыкъ тешкилятларынынъ зинетлев саасында эльде эткен теджрибелеринен бирликте, Велневнинъ звеносыннынъ илери иш усуллары да огрилльди.

Велневге янғы къурулгъан ве озю зинетлеген эвден квартира берильди. Раатлыкъ куньлеринден биринде янғы юртны байрам этмек ичюн бутюн бригада азаларыны ве дост-эшнини чагъырды. Кунъ эвель Арзынен Насибе онынъ одасыны допаттылар. Эр шей ерли-ерини тапты.

Чагъырылгъанлар бирлей-бирлей келебашладылар. Эр кеснинъ къолунда бахшыш, топ-топ чечек. Профсоюз тешкилятынынъ векили пенджере къаршысындаки стол устюне «Рекорд» телевизоры кетирип къойды. Бригада азаларындан кимдир бири:

— Насибе корюмей де,— деди.

Шу арада балкондан Арзынынъ сеси эшитильди:

— Насибелер келелер...

Къапы ачылды. Одагъа къучагъында бир десте чечек олгъаны алда Насибе, Джевдет, Айше апте келип кирдилер. Велнев отургъан еринден атылып турды. Насибе Велневнинъ элине бир топ чечек туттырды. Сонъ Велневге хытаб этип:

— Таныш олунъыз, Велнев аркъадаш, бу меним аням,— деди.

Анасы къонакъбайгъа адыны айтып селямлашты.

— Айше — деди.

— Айше? Айше сенсинъми?!

Айше аптенинъ юреги сыкъылды.

— Сув... деди.

БАЛЛ

Юксек исар бою кетем. Сыджакъ. Дерсинъ купеш бар сыджакълыгыны бу исар бою меркезлештирген. Сокъакъкъа янгы тешельген асфальт алев пускюре. Мен эр алда исар салкъынлыгына сыйыкъам. Къаршымда марамасына бурюнген, къартлыгындан олса керек, бойдан чёккен, башы устюнде, чечекли шалгъа чырмалгъан, синисини котерип келеяткъан бир къартый пейда олды. Къартыйге ёл берген арада, онынъ синиси бирден ерге авдарылды. Не олды экен?— деп тааджипленген арада, аякъларым арасына тып этип анавы къартыйнынъ синисини юварлаткъан, боянен сырлангъан балабан резина топы тюшти. Энди машина ёлуна тыгъырмакъта олгъан топы кёолтыгъыма алып къартыйге ярдымгъа ашыкътым. Ерге кёюльген одыр — будыры джыйыштырдым. «Къартый анавы, топ юварлаткъан балагъа, бир иш кесер»,— деп тюшондим. Лякин меним тасавурым нафиле чыкъты. Къартый озюни сыкъмады. Синисининъ башы устюне яхшы этип ерлештирди. Сонъ магъа чевирлип:

— Зарары ёкъ огълум, Насылдыр бир балачыкъ буны бильмейип япты. Бунынъ ичюн баланы кёоркъызмакъ олмаз. Эмизиз бала олып осьтик. Бала инджитмакъ гунадыр. Керекмей.

Къартый исар салкъынлыгына сыйыкъып ёлуна кетти. Мен кёолумдаки балабан топы, энди арыкъ бою

тыгъыртайым, деп тургъан арада, индже бала сеси эшитилди.

— Меним топом. Топымны беринъиз!

Артыма айланып бакъсам не корейим: анадан догъма чыр-чыпакъ, учь-учьбучукъ яшларында, ельге ашлангъан, куньге янгъан богъдай тус бир балачыкъ агълап тура.

— Не агълайсынъ?

— Беринъиз! Меним топом. Бабам бугунъ алып кельди.

— Сен не ичюн топы ёлгъа тепесинъ?

— Энди тепмем.

— Къулагъынъны бурарым.

— Бабама айтарым.

— Бабанънынъ да къулагъынны бурарым.

Балачыкъ башыны тобен алды. Къайтадан агълай башлады. Козъ яшлары топракъ синъген домбукъ кёурсагъы устюнден саркъып кетти ве къан дамарлары киби ёлакъ-ёлакъ из къалдырдылар.

— Не ичюн агълайсынъ?

— Бабама тийменъиз.

— Адың не?

— Балл.

Шу арада жыйкъылдап азбар къапы ачылды. Спортчы бичиминде башыны, кунешке йылтыратып мазаллы бир адам азбар къапыдан башыны чыкъарып:

— Балл!.. Тез азбаргъа кир!— деди.

Анавы Балл деген баламыз, бир кереден джесаретленди.

— Мынавы, меним топымы бермей. Сизинъ къулагъынъызны бураджакъ ола,— деди.

Баланынъ бабасы яныма якъып кельди.

— Огъланчыкъ бир къабаат яптымы ёкъса?— деси сорады.

Баланынъ бабасына меселенинъ асылыны айтып анълатмакъ керек олды.

Биз кичкене азбарчыкта гурь оськен алма терегинин салкыншыгында отурамыз. Кескин къаве кейф бере. Сёз-сёзин ача.

— Сизни, баланын ады меракъландырса керек, — деп кочти кѳнакѳбай. — Огълумызын ады Балл. Сонъунда эки эл языла. Не ичюн Балл кѳойдынъыз? — деп сорайсынъызмы? Бунын тарихы меракълы. Динъленъыз:

— Адым Баттал.

— Сизин адынъызынъ сонъуна да эки эл языламы?

— Бунын эмнети ёкъ. Фамилиям Аширов. Дженктеи аман-эсен кѳайтып кельген сонъ, бу эвни сатып алдым. Эвленидик. Гупасы керекмей. Къадыным ырызлы-намуслы. Ийгирми сене омюр этемиз. Бир яман сёз эшитмедим.

Биз экиминъ де баланы севемиз. Лякин бала кѳуванчы коръмек, бала охшамакъ бизге коп вакъыт насип олмады. Бала дегенде эки козюмни ойып бермеге азыр эдим. Муаббетлигимизге, сагълам. севгимизге эр кес сукълана эди. Къыскъасы, бизим эвде тек бала кѳокъусы, бала кѳуванчы етишмей эди. Чечек ачып да, емниш бермеген терекке ошамакъ мени эрдже, къадынымны къадынджа азаплады. Юргимиз тарсыкъкъан агъыр вакъытта «баш язымыз ойледир» — деп бири-биримизинъ гонълумизни алып кельдик.

Бала асретлиги чекмек кыйын дерт экен. «Джорав-бълъа миндирир» — деп, эвленигимизинъ онунджа сени мен бир бала кровати алдым. Къадыным кѳундакъ-мундакъ азырлады. Кроватчыкны эвимизинъ тѳрше кѳойдыкъ. Онъа пазар боюнджакълары такътыкъ. Кн-мерде геджелерп къадынымдан яшырын айнеин йырлап бош кроватчыкны тепреткен вакъытларым олды: «Мурадымызгъа прейик, оджагъымызгъа тосунчыкъдай бала догъсын» деп къапымызгъа нал мыхладыкъ. Чаре олмады...

Лакъырдынынъ кетишатындан ойле анълашылдыки, Баттал бу икяесини динълетмектен рухий лезет ала экен. Алсын! Умютнен тасавурнен яшамакъ да яхшы.

Яры умют-бутюн инет — дейлер. Баттал акъай тютюн якъкъан арада, келишмесе де:

— Тасавурнен яшамакъ яхшы — дедим.

Баттал акъай меним бу сёзюме чынънен джевал берди:

Омюр деген мердивен эништен кыргъа,
Етип ольген бармы экен тасавургъа.

Сонъ фикирини девам эттирди:

— Адамлар бутюн омюрлерини тасавурнен яшайлар. Меселя, бизим кѳорантаны алайлыкъ...

Энди сувип къалгъан кѳавесини агъыз толдырып уртлагъан сонъ Баттал акъай икяесини буюк бир тавурнен девам эттирмек истеди, лякин бу арада:

— Бабасы!... Эвге киришъиз!.. деген къадын сени бизге келип етишти. Баттал акъай шакъылдап кулъди. Мен бу кулъюде насылдыр кѳуванч, мерамет ве севги сид-жакълыгъыны сездим.

— Адым-ёлум «бабасы» олды. Меним бунъа зерре къадар джаным агъырмай. Бизим Рефикъанынъ шакъасы ойле. Оны ич бир кыйынлыкъ шакъадан, кулъюден айырмады.

— Баттал акъай сиз огъланнынъ адындан, Балл меселесинде текарап узакълаштынъыз да.

— Бала ве Балл меселесине энди кельдик.

Икяе салкын эвнинъ тѳрюнде девам эттириледжек олды.

Салкын одагъа кирдик. Рефикъа апте эки кроват арасына миндер ташлады.

— Бабасы бу ерде келип отурсын. Къызчыкълар уя-салар кроватчыкъларны тепретирсинъыз. Мен аш азырлайым, — деп ашханеге чыккып кетти. Ашханеге кетер арада:

— Бабасы сакът ол! Къызларнынъ янында тютюн ичме деген наснат бермеге стиштирди.

— Бу наснат «кызым сапта айтаман, келним сен дингле» демек манасында эди.

Лячаре энди адыны эки элнен айтмак керек оладжак. Одагга Балл кирди, Майгга тюшкен сычан киби джибинген. Устюнден бой-бой сув чыбыра. Зейтундай эки кыра козюни бизге тикип калды.

— Ушюдннн огълум?— деп сорады бабасы.

— Екь,— деди Балл.

— Аферин огълум!

— Балл — деген бала, чыдамлы олур,— деди бабасы.

Баттал акъай йымшакъ безнен огъланчыгыннын аркъасыны сюртти. Урбасыны кийдирди. Балл кене азбаргга чыккып кетти. Бабасы оглунын артындан кырап калды да:

— Папий киби бир бала. Чешме тюбюнден чыкмай,— деди.

Сонъ эки кроват арасындаки йымшакъ миндерге бельсенип отурды да иклесини девам эттирди.

— Эвлятлыккга бала алмакны козьде туттык, Рефиканен балалар эвине бардык. Балалар эвинин мудирине мерамызыны айтып анълаттык. Эвлятлыккга бала алмак кыйын олды. Яшайшыгыз педай? Эвинизде арткыч мейдан бармы? Кызанчынгыз яхшымы? Юкъунычлы хасталыклар меселесинден педайсыз? Кыаршымызгга чыккыан бутюн бу суаллернин талабына бинаэн справкалар тапыштырдык. Бундан сонъ, кыаршымызгга башкга суаллер чыкты. Бала севсингизми? Кыарылы-кыоджалы муаббет яшайсызмы? Я, бу суальге справканы кыайдан тапарсын?

— Эки юрегим олса, екисини де бала терблесине, бала ошавына берир эдим,— деди Рефикга.

Къадын къадынны справкасыз анълай экен. Бутюн кыануний ишлер япылып битирильген сонъ, балалар эвинин мудирин, элидже бир къадын, бизге бир айлык огълан балачыкны алмамызны тевсие этти.

— Яш сабийчикнин аскысы чок олур, буны козь

огюне алынгыз огъланчык чыдамлы. Секиз балл зельзелеге чыдады — деди.

Алдык. Огъланчыкны озь фамилияма кечирдим. Бунга меним аккым бар экен. Рефикга «балагга сют керек олур» — деди. Экинджи куню базардан савдырылган эчки сатып алдык. Баланын адыны кыоймак керек олды. Семиз бир кыой сойдым. Сой ахрабаларны, кыомшу-кыйметин чагырдык. Шакга шей дегил. Дюпьяда Аширов фамилиясына баш кыошкыан бир огълан баланын ады кыойладжак. Я, ады не олсун? Топлангъанлар:

— Сэзин анагга берейик — дедилер.

Мына, бу ерде бизим Рефикга темиз кыундаккга сарылгъан балачыкны, бутюн омюрю бою бала асретлиги чекки, бала севгиси нчюн сыджаклык топлап кельген, ана юрегине басып чыкты. Баласыны юксек котерип:

— Эгер де анасындан сорасангыз — деди,— мен огъланмызынын адыны Балл кыоймак истер эдим. Не нчюн дейсизми? Бизим огълан институткга киреджекте, спорт ярышларында юксек балл алсын. Эвде балдан татлы эвлядым олсун.

Кимдир:

— Адынен кыартайсын — деди.

Баттал акъай Балл меселесине ант иклесини айтып битирир арада ашханаден Рефикга аптенин:

— Бабасы макътанмакны пек севе тургъан, макътана берме акъай! — деген сес эшитилди.

— Макътанмайым Рефикга, Баллнын аяггы огъурлы олганыны айтам — деди, Баттал акъай. Шай деди де, кроватларга ишмар этти.

— Баллнын аяггы огъурлы дегенимнин манасы бар. Шу бала бизим оджаккга кельген сонъ, ишлериниз онгына кирди. Чырагъымыз кыош янды. Рефикга аптен бизим оджаккга эки кыз кетирди. Эгиз деген, эгиз. Бир-бирлерине ойлс ошайлар, кыайсы бириси

Севие, къайсы бирлси Сание, кяде айырды этип ола-
майым. Ильмек къавуулар кибилен. Рефикъа «къызлар
санъа ошайлар», дей. Амма мен экисини де Рефикъагъа
ошатам. Балл оджагъымызгъа бахт кетирди.

Къонакъбай меним тюшюнджеге далгъанымны коръ-
се керек, яваштан кулюмспиреп.

— Сиз, мусафир меним лакъырдыларыма чокъ инан-
майсынъыз, гъалиба, ёкъса икъяемнинъ даа девамы ол-
гъашыны билесизми? Догъру мен икъяемни иште-бу ерде
битирмек истеген эдим. Не чаре. Шимди адамлар уйдир-
ма лафларгъа чокъ ишана къоймайлар. Мен Баллнынъ
аягъы огъурлы олды, дейим. Лякин олар башкъа бир
себеп бардыр, дейлер. Эльбет бар. О да кене бизим Балл-
нен багълы.

Кунылернинъ биринде эвимизге Баллнынъ артындан,
мына сизнинъ киби тесадуфен, бир къадын кирип кель-
ди. О да пек ачыкъ гонъюл къадын эди. Олып кечкен
вакъананы онъа да анълаттым. Лякин о вакъыт бизим
къызчыкълар ёкъ эдилер. О къадын бутюн вакъананы
билъген сонъ меним къадынымны озюнинъ таныш экими-
не алып барып косътерди. Эким онъа чешит иляджлар
берди, уколлар япты. Бир яз курорткъа да барып кельди.
Шундан сонъ мына бу къызчыкълар олдылар. Коресиз-
ми, Балл олмагъан олса шу къадын бизим эвге кирмез
эди. Меним къадыным да, бутюн дюньягъа белли олгъан,
шу экимге — профессоргъа корюнемез эди.

Арадан баягъы вакъыт кечти. Баттал акъайнынъ
«Баллнынъ аягъы огъурлы чыккыты» — деген сёзлерини
эр даим хатырлайым.

АЙГИДИ СЕНИ КЪАРТЛЫКЪ

Автобускъа белли букюльген, чалсакъаллы бир къарт
минди. Янымдаки бакенбардлы яш йигит еринден сыч-
рап турды. Къартнынъ къолундан тутуп, оны озъ ерине
отуртты. Чувалыны алды. Къарт:

— Сагъ ол, йигит, — деди.

Къарт кисесини чыкъарып, капик сайгъан арада,
йигит онъа билет алып берди.

— Сагъ ол, йигит!

Къарт йигитке беш капик узатты. Йигит алмайджакъ
олды. Къарт кестирип айтты:

— Ал! — деди. — Биз къартлар капиктен баймыз.
Итибар ве урьметни севемиз.

Базар къаршысында къарт тюшеджек олды. Бакен-
бардлы йигит онынъ къолтугъына кирди. Машинадан
тюшмеге ярдым этти.

— Сагъ ол, йигит. Яшларымызнынъ эписи сенинъ ки-
би олсунлар.

Къартнынъ бу сёзлери автобус шаматасыны енъди,
эр кеснинъ къулагъына дане-дана барып кирди.

Бакенбардлы йигит озъ ерине келип отурды. Мен
ондан:

— Бу къарт сизнинъ киминъиз ола? — деп сорадым.
Йигит кулюмспреди.

— Бу къартны биринджи кере корем.

— Шай олса, биринджи корьген къарткъа бу къадар
буюк урьмет...

— Бугуньден сонъ мен къартларнынъ алдында тиз чѣкмеге азырым. Олар бунъа акълылар. Яш олсам да къартлыкъны корип кечирдим.

Мен тааджиплендим. «Насыл ола да, сакъалына уст-ра тиймеген яш йнгит къартлыкъны корип кечирген» деп тюшюндим.

Сонъундан анъладым, йнгит керчектен де къартлыкъны корип кечирген экен. Инанмайсызмы? Инанмаса-пъыз, бакенбардлы йнгитнынъ икяесини динъленъыз.

Бундан он кунъ эвель бу автобуста кете эдим. Мына бу ерде, къапы янында отура эдим. Бир токътавда авто-бускъа анавы шимди тюшюп кеткен къарт киби, бир къартны абайламагъан киши олдым. Аман газета яй-дырдым. Эски газетадан не янъылыкъ тапмакъ мум-кюн? Ресимлерини бакъам. Къарткъа бакъмагъа юзюм ёкъ. Бакъсам, сакъалыны сийпайджакъ. Бу исе — «сен тур, мен отурайым», демек ола. Амма мен кернлип-созулып отурмакъ истейим. Къарт олса озюне. Шу ерде кондуктор етишип кельди.

— Бакенбардлы гузель йнгит, къартбабагъа ер бер-мейсиэми?

Кондукторнынъ бу сѣзлери меним къытыгъыма тий-ди. Ачувландым:

— Бакенбардда не алып береджегинъыз бар? Адам-нынъ шахспетине токъунманъыз, — деп джекирдим.

Акъкъы керекмей, кондуктор йымшады.

— Багъышланъыз, — деди. — Эр алда къарт-лыкъкъа урьмет этмек керек.

Мен еримден атылып турдым да:

— Къарт олса эвинде отурсын, — дедим.

Бу сѣзлер къартнынъ юрегини тереинлигине къадар-ындыжытса керек. Қызарды. Айткъанларыма бишъ пеш-ман эттим. Лякин иш-иштен кечти. Айтылгъан сѣз — атылгъан окъ. Артына къайтмай. Карт ачувлангъаныны дуйдырмады. Къартджасына йымшакътан-йымшакъ кочти:

— Келир вакъыт, огълум, бу гузеллик сенде къал-маз. Сен де меним киби олурсынъ. Къартайырсынъ. Сакъалынъ осер. Сен де урьмет эткенлерини истер-синъ, — деди.

Къартнынъ бу сѣзлерине къулакъ асмайджакъ олдым. Лякин котек этке, сѣз сукке оте экен. Къартнынъ бу сѣзлери меним сугеги тельчелендирдилер.

Шу куню «яхшы юкълайым» деп, аселет кеч яттым. Юкъу къачкъан. Газета окъудым. Эски журналларны акътардым. Амма юкъу кельмей. Эп анавы къартнен огърашам. Къаршы диварда раметли бабамнынъ буюк сурети асувлы тура. Бабамнынъ гуръ чал сакъалы бар эди. О, етмишке кирип олды. Шимди мен бабама, бабам манъа бакъа. Дудакълары къыбырдагъан киби корюне. Дерсинъ, анавы къартнынъ: — «Келир вакъыт, бу гузел-лик сенде къалмаз. Къартайырсынъ. Урьмет этмелерини истерсинъ» — дсген сѣзлерини текрарлай.

Яры гедже юкъугъа далдым. Тюш корем. Къартай-гъаным. Бель букюльген. Бет тырджайгъан. Сакъал оськен. Қозъ зайыфлашкъан...

Шеэрге чыкътым. Алдыма конделен арыкъ расткель-ди. Яшлыгъымда бойле арыкъларны экевнини-учевини бир кереден атлап кече эдим. Шимди козь батырып оламайым. Энди не япайым? Қайыкъ баш таякъны арыкънынъ ортасына къададым. Оладжакъ шей дегиль. Кенъ атлап олмайджам. Арыкъ сувы эпкин акъа.

— Къартбабам, къолунъызны беринъыз.

Къарасам не корейим, арыкънынъ о тарафында дюльбер яш бир къызчыкъ манъа къол узата.

— Къолунъызны беринъыз, къартбабай, — деди.

Утана-утана къызгъа къолумны бермеге меджбур олдым.

Қыз яш олса да эпли экен. Элимден тутуп силькке-нинен, арыкънынъ о тарафында олдым.

— Сагъ ол, къызым, — дедим. Мен яшлыгъымда сель-ге къаршы кокрек керген йнгит эдим, Амма шимди...

Къыз портфелнин къолгугына къыстырып куле-куле:
— Къартлыгынгыздан къоркъманъыз. Къарт-
лыкъ — яшлыкынынъ девамдыр,— деди.

Раметли бабамнынъ:— Эр кес яшлыкъ япып кет-
син, эр кес яхшы ёлнен кетсин,— деген сёзлерини ха-
тырладым.

— Яшлыгынгыда эткен яхшылыгынгъ къартлы-
гынгыда алдынга чыкъсын, къызым,— дедим. Яшлыкъ-
къа урьмет инетинен айтылган бу сёзлеринин тавлар-
ташлар текрарладылар.

Елума кеттим. Машиналар биле токътап манъа ёл
бердилер. Милиционер озь постыны ташлап мени чай-
хане ёлуна миндирди. Бизде, къартларда яхшы сёзлер
чокъ:

— Сагъ ол, милициям,— дедим.

Чайханеге кельдим. Кок чайнен кейфленген къартлар
мени къол устюнде къонакъ эттилер. Тёрден ер косътер-
дилер:

— Буюрынъыз, къартым.

— Отурынъыз.

— Раатланынъыз.

— Ашанъыз.

— Ичинъыз (ичинъыз сёзю кок чайгъа аит эди.)

Бир яш йигит йымшакъ миндер къойды.

— Керилип-созулып раатланынъыз,— деди.

Чай ичемиз. Гара-гура лаф этемиз. Кейфленемиз.

Музыка чала:

«Молодым везде у нас дорога
Старикам везде у нас почёт ...»

— Бу йырнынъ эгиси яхшымы? Сёзлери яхшымы?
Фаркъына бармакъ къыйын олды. Эр алда йырнынъ
эгисинден, сёзлеринден анъладыкъ: Яшлыкъ да, къарт-
лыкъ да бир текненнинъ хамыры экен.

Чайханедеки къартларнынъ эшъ къарты мен экеним.
Чай кетирдилер. Кескин чайгъа кейфленген сонъ, озь-
озюме: «Къартлыккъа итибар, урьмет не къадар буюк
экен. Къарт олмакъ не яхшы экен»,— дедим.

Янымдаки бир къарт дерсинъ мени рентген аппара-
тында коре.

— Аджджыпынъ дадыны билъмеген, татлынынъ
къадрини билъмез — деди,— Мен сизнинъ яшлыгынгыз-
ны билем. Яшлыкъ этмеге билъмединъиз.

Къартларгъа урьмет этювде, къадын-къыз меселесин-
де гунабъыз чокъ. Энди, бельден урулган йыландай
олып къалган сонъ, сиз къартлыккъа урьмет къыдырып
чыкъкъансыз. Ягъма ёкъ. Бу дюньяда эчки берген къой
алыр. Яшлыгына коре къартлыгынынъда къуванчыны
корер. Омюр къануны ойле...

Меним адресиме бу тенкъид даа узайджакъ эди. Ях-
шы ки, шу арада чайханеге яш бир йигит кирип кельди;

— Чайханеде не къадар къарт барсыз? Эпинъизни
Муртаза акъамнынъ эвинде мусафирни бар, сизлерни де
чагъыра,— деди.

Сонъ къартларны бир сыра бакъып чыкъты. Манъа
кельгенде токъталды.

— Эшъ къарты сиз экенсиз,— деди. Эпинини алып
келинъиз. Набережная, 12.

Къартлар эр вакыт чагъырылган ерининъ къушы
олып кельдилер.

Кеттик. Секиз-докъуз къарт эдик. Автобускъа бар-
дыкъ. Миндик. Даа догърусы, бизни миндирдилер. Авто-
бус адамнен рыкъма-рыкъ толу олса да, эпинизге ер бер-
дилер. Биз бол-сал отурдыкъ. Яшлар бизни къартлы-
гымызгъа сукъландылар. Кимдир бир:

— Къарт олмакъ не яхшы экен,— деди.

Кетемиз. Муртазаны мен яхшы билем. Къартаймаздан
эвель менден отуз яш уйкен эди. Я мусафирни ким экен?

Мусафир янына адам чагъырмакъ бизге эвель-эвель-
ден адет олып кельген. Яхшы адет. Яш мусафир япына

яшларны, къартларнынь янына къартларны чагъыралар. Къызлар кельсе джыйын этелер.

Къыскасы, бизни яхшы къаршылап алдылар. Беслеген семиз корель сойган экенлер. Омасыны, джилгинни манъа бердилер:

— Буюр, къартым,— дедилер.

— Не яхшы урьмет. Бу урьмет яхшымы, къартлыкъ яхшымы, айтыгъыз бакъайым?

Мусафир, Муртазанынь уйкен агъасы Мустафа экен. Узакъ совхоздан кельген. Мен оны яшлыгъымда яхшы биле эдим. Буюн омурим онынъ сакъалына, бурма мыйгына урьмет этип кельдим. Амма шимди танып оламайым. Мыйыкъ ёкъ. Сакъал ёкъ. Косе кишиге ошай.

— Мустафа, сакъалгъа, мыйыкъкъа не олды? Къыркъылган эчкидай олып къалгъансынъ,— дедим.

— Тыраш эттирдим,— деди.

— Сенинь, эрге эрлик сыфаты берген бурма мыйгынынъ, гурь сакъалынъны тыраш этмеге къайсы берберинъ къолы барган экен?

— Берберлер ичюн фаркъы ёкъ. Къартмы, яшмы эпсини бир пычакътан чыкъаралар.

Шу арада Муртаза бизге бир сыр ачты.

— Сиз Мустафа акъамнынъ чокътан тул олгъаныны билесиз. Мен оны эвлендирмек пешине тиюштим. Эвленмек меселеси йылларнен онынъ юкъусыны боле экен. Бундан меним хаберим ёкъ эди. Ялварды, ялкърды. «Манъа къарт арджы бир къартый тап»— деп башымны кемпрди. Къудалыкъкъа белъ бувдым. Къарт арджы бир къартый таптым. Ады Эсма. Озь эви бар. Яшыны бильмейим... Лякин къартый тирнекли. Ерни тепсе сувуны чыкъараджакъдай. Эвине бардым. Къудалыкъкъа кельгенимни айттым.

Эсма аптечигим, сизни акъама лыйыкъ корем,— дедим. Экинъиз де къулан чельдеки янгъгыз япалакъдайсыз...

— Агъанъ къач яшында?

— Етмиште.

— Къайда чалыша?

— Онынъ къолундан кельмеген иш ёкъ.

— Зенааты?

— Бербер.

— Тютюн ичеми?

— Иче.

— Ракъы ичеми?

— Агъызына алмай.

— Яхшы. Мен разым. Къаралтыгъа чокътан кольге къыдыра эдим. Тютюнни мен онъа ташлатырым. Манъа дерлер Эсма...

Мен къудалыкънынъ бойле биткенине къувандым. Тап къайтаджакъта Эсма менден:

— Киев оладжакъ къартчыкъ сакъал-мыйыкъ меселесинде педай деп сорады.

Не айтаджакъымны бильмедим. Шаштым. Шашмаладым.

— Эсма аптечигим. Акъамнынъ гурь сакъалы, бурма мыйыгъы бар эди. Шимди корьсенъиз танымасыз. Дерсинъ он секиз яшында деликъанлы. Озюни сизге бегендирмек истеген.

Эсма апте бу ерде ачувланды:

— Буны нафиле япкъан. Манъа сакъалына, мыйгына урьмет этмеген къарт керекмей,— деди.

Шай этип сакъалгъа, мыйыкъкъа ола апакайны къолдан къачырдыкъ.

Бу лафлардан, къаймакълы къаведен сонъ эвге къайтмагъа азырландыкъ. Лякин ёл узакъ. Автобус, троллейбус, трамвай эпсинше минмек керек. Шу арада къонакъбай йигит ортагъа тиюшти:

— Таксилер сизни беклейлер,— деди.

Азбар янында эки «Волга» тура. Мен бирине миндим.

Шофер машинаны яваш-яваш айдай. Дерсинъ, «Волга»— да йымырта юкю. Шоферден:

— Не пчион яваш айдайсынгъ?— деп сорадым. Мен ашыкъам.

— Биз,— деди шофер — къартларны айбетнен-къыйбетнен кездиремиз. Машинада къартларнынъ эзильмеси, ёрулмасыны истемеймиз.

Эвге кельдик. Мени къучакълап алдылар. Шу купъ гуя меним догъгъан куним экен. Етмишини толдыра экеним. Азбарда терек салкъыплыгында кейф чатып отургъан адамларнынъ эсабы ёкъ. Ур патласын чалгъы чала:

«Яшларгъа севги, къартларгъа сайгъы не гузель яраша...»

Мени беклей экенлер. Эр кес мени озъ янына чагъыра. Кими эт, кими чечек, кими ракъы узата. Ракъы узаткъан къардашыма дарылам.

— Етмишке кирген адамгъа ракъы узатмакъ олурмы?— дейим.

Догърусыны айтмакъ керек олса, пчмек истедим. Бундан сонъ орталыкъкъа тюшип бир хайтарма тешейджек олдым. Сонъ шыр этип къартлыгъым эсиме тюшти. Озь-озюмни туттым. Айгиди сени къартлыкъ!

«Къартлыкъны корип кечирген» бакенбардлы йигитнинъ икяеси йигирминджи автобуснынъ сонъуна къадар девам этти.

КОНВЕРТ

— Конверт меселеси чыкъкъанындан берли териджи Билял озюнинъ къарачыгъыны косътермей.

— Чагъырылмагъан тойнынъ мусафирни олгъан, юр демезден эвель тёрге буюргъан Билял, дерсинъ ер тюбюне синъди.

— Той чечегни, тойлардан аягъыны узъди.

Бу сёзлерни мен автобуста эшиттим.

Я конверт меселеси, бу даа насыл меселе экен? Динъленъиз.

Къартлар чайханеде олалар. Бирни эрте келе. Бирни аселе кечке. Бунынъ эмнети ёкъ. Назланып кеч келгенлер тазе хаберлерден къуру къалалар. Чайханеде лакъырды гурълей. Бирни янъы хаберни эскирте, дигери эски хаберни тазерте.

— Вели акъай пенсиягъа чыкъкъанынен алты бинъге багъчасы-макъчасынен балабан азбар сатып алгъан...

— Котельщик Кемал бугунъ азбарына янъы «Москвич» кетирип янаштырды.

— Славджы Севие къызына джиэзлик деп, балабан пионирно алды.

— Меним къомшум Сентбекир отуз эки тишини де алтындан къойдырды.

— Мен шашам, адамлар бу къадар номай акъчаны къайдан ала, экенлер? Мен капикни куюш этип оламайым, къазангъаным тойдан артмай,

— Бу челек апасы даа къайдан чыкъты?

— Сендеи бувгъаннен, ювгъап алсын.

Къайкыбаш таягына таянып, бир къарт ортагъа чыкъты. Ачувлы олса керек, аягъы-кьоолу къалтырай эди. Анавы «Къазангъаны тойдан артмагъан» къарт айтаджагыны айтып, энди кошеге пысты. Къартныш таягы шу кошеге догърулды:

— Сен, Билял эфенди, бостан къаравулына бир таш атып, сонъра къорай талдасына сакълангъан бала киби олма. Кошеге пысма,— деди: «Къазангъаным тойдан артмай» демене утанмайсынъмы? Эйилкини кемликке чевирме! Тойлар олып кельди, олып кетеджеклер. Той хайырлап бермек баба-дедемпизден адет олып кельген. Сен бу мукъаддес адетке къаршы чыкъма.

Лаф гурьделешти:

— Тойлар чокъ олсунлар.

— Олып кечкен эр бир той озюнишъ шенълиги-зевкынен силлнмез из ташласын.

— Тойларгъа ат тоягъы, деве аягъы етишмеген ерлерден чагырувлар кельсинлер.

— Бизим тойларда:

— «Къазан-къазан эт асып, согъанынъ ёкъмы?

Озь башынъа той этип, тувгъанынъ ёкъмы?»— деген ава чалдырылмасын!

Маалледе ур-патласын той кете. Сокъакъларыны чалгъы сеси янъгырлата.

«Яврум да салгъырнынъ бою»...

Юрекке якъын бу татлы эзги бутюн маалленн кейфлендире. Алай халкъны тойгъа чагыра. Маалле тойгъа азырлана. Анавы «Къазанчы тойдан артмагъан Билял эфенди де тойгъа азырлана. Билял эфендининъ эвине кирип, онынъ той тедаригини бир бакъайыкъ:

Мына Билял акъай балабан кузьгю къаршысына чыкъты. Косе сакъалыны сабынлай. Устрасыны билевлеп самайына догърулта. Кузьгюде экинджи Билял оны эркелей. Бирн не япса, экинджиси де оны текрарлай. Той-

гъа тырашлангъан Билял кузьгюдеки колеткесинен сёйлене:

— Трачлыкъ тойгъа керек, акъыл эр заман керек,— дейлер. Бунъа не дерсинъ?

Сен, шимдиллиг трачлыкъны кутъ — дермен. Акъыл меселесини сонъ бакъармыз.

— Тойгъа барсанъ — тойып бар; дейлер. Я, бунъа не дерсинъ?

— Бу сёзни ким тюшонип чыкъаргъан бильмейим. Зыр джаплъ кишининъ иши олса керек. Айыбы керек-мей, мен озюм тойгъа, кьошугъа чапыладжакъ ат киби, джаранып барам. Билем, кьоонакъбай башта къаве сёзеджек. Шекерни къач кесск алсанъ, ал! Къаведен сонъ, софра къойыла. Шорба. Чанакъ-чанакъ эт. Эттен сонъ эт сорпасына пишкен боткъа. Боткъадан сонъ... салкъын кьошаф. Бу эписи дегиль. Ашкъа тойып энди кекиреджек вакъытта, кьоонакъбай орталыкъкъа чыкъа:

— Аш олсун, акайлар, шербет иле бал олсун! — дей.

— Мына бу сёзлер экинджи токълыкъ! Бундан сонъ «тойгъа барсанъ, тойып бар» деген ялангъа ким ишаныр?

— Той элемсиз, опкесиз олмаз,— дейлер. Я бунъа даа не дерсинъ, Билял челеби?

— Ифтира, ботен сёз, дермен. Не ичюн дейсинъми? Дингъле, меселя сен тойгъа барасынъ. Босагъадап, бисмилля, деп биринджи адымны атмагъа етиштирмейсинъ, кьоонакъбайлар сенинъ алдынъа тиз чёкелер. Иымшакъ миндер сенинъ астынъда ола. «Чалгъы» демене етиштирмейсинъ, эки такъым чалгъы кьоулагъынънынъ зарыны патлата. Кьоонакъбайгъа бир козь кымсанъ, я да тамагъынъны чертсенъ, меселе белли. Сонъ ичеджегинъни биль. Чубукъ якъмакъ ичюн атеш сорасанъ, къаршыгъа «Атшли» келип чыкъа. Шербет истесенъ, санъа шарап берелер. Айт бакъайым, бундан сонъ элем-опъке этмеге аджет къаламы? Къалмай.

— Тойгъа токъмакъ топлана дейлер. Я бунъа да не дерсинъ, Билял челеби?

— Бош сѣз, дермен. Не ичюн дейсинъми? Бу ерде токъмакъ сѣзю аскъыджы манасында олса керек. Буны яхшы бильмели. Озюмден мисаль алып айтайым. Мен тойларгъа кяде чагъыртув сыфатында да барам. Кяде чагъырылмасам да барам... Одыр-будыр деп аскъы этмейим. Эгилген башны кылыч кесмей, дейлер. Тойнынъ бутюн къайделерине баш эгем. Тойгъа тоймай бараман. Ашайман, ичмен, ава чалдыраман, ойнайман. Сонъ насыл ола да, мен токъмакъ, аскъыджы олам. Тойгъа токъмакъ топлана эмиш. Бош сѣз!

Билял челеби озъ-озюнен сѣйленип агъызы копюрди. Тырашы битеткъан арада къадынына ялтакълана башлады. Тойлыкъ пара истей.

— Той хайырламакъ ичюн бир кумюш бер. Сырадан къалмамакъ ичюн эки дане бутюн эллишер капик бер. Бахъыр капиклерден де учъ-беш дане бер. Хошкельди авасындан сонъ дареджи иигит даресини орталыкъкъа сала. Онынъ даресине де чынъгъырдатып капик ташламакъ керек ола.

Къадыны онъа деген киби сортлап пара бере. Эм сомурдана.

— Той хайырламакъ ичюн бир кумюш азлыкъ этмезми? Бир ерде чалыштынъыз. Зенаатны ондан огрендиъ. Козъ корьгенде юз уялмазми?

— Екъ!— деп кестире Билял акъай. Моментини тапып бермеге бильсенъ, азлыкъ этмез.

— Ваай! Бир кумюшке къалгъан «момент», шашкъан экенсинъ.

— Эсапсыз къасапнынъ балтасы къолунда къала, дейлер. Эсаппен яшамагъа бильмек керек. Сен билесинъми, акъай балалары машина алалар. Ригадан мекель кетиртелер. Бизимки гойдан...

— Я, сен машина алмагъандайсинъми? О, параларны мезарынъа алып кетеджексинъми? Мен эшиттим:

«Къазангъаным тойдан къалмай»— деп джылана экенсинъ. Саранлыгъына барып мубарек адетимизни аякъ астына аласынъ. Айтчы бакъайым, «Момент» дегенинъ о даа насыл мерафет?— дей.

Билял акъай азчыкъ йымшагъандай ола.

— Шай деп сорамайсинъми? Динъле. Бельки санъа да моменттен файдаланмакъ сырасы келир.

...Эвден чыкъам. Сокъакъ бою юрем. Яваш-яваш меркез аралыкъкъа тюшем. Терек тюбинде беклейим. Бирлей-экилей адамлар пейда олалар. Олар лакъырдынен тойгъа кетелер. Аман моментини тюшюрп оларнынъ къуйругъына такъылам. Той эвине баргъандже секиз-он киши оламыз. Той тавында. Урпатласын чалгъы чала. Мусафирлерни къаршылап баш къонакъбай-той санби чыкъа. Хошкельди айта. Мусафирлернинъ къолларыны тута. Шу арада, къолтутушув вакътында «Эйлигинъ хайырлы олсун» деп, той санбининъ авучына акъча къыстыралар. Той санби хайырлап, берилген акъчаларны саймай. Бильмем утана, бильмем вакъты олмай, бильмем адет дегиль.

Дарысы сизге олсун, деп авучындаки параларны джебине къоя. Шу моментте мен де къонакъбайнынъ авучына кягъыт акъча туттырам. Бизим бир кумюште бешерликлер, онлыкълар арасына къарышып кете. Мен исе сырагъа къошулам. Мыйыкъ бурам. Лякин, Кенджаметнинъ къызынынъ тойында бир янълыштым. Абдырап арасында, бир кумюшке къошып, лотерея билетини де берип джибергеним.

— Масхара. «Моментинъден» бетер ол!

Къадыны Билял акъайны тазирлеген арада къапы къакъылды.

— Кирынъиз.

Билял акъай къомшусы Ильясны отуртмагъа ер тапмады.

— Сайып-севип кельгенинъ ичюн яхшы олды. Тойгъа берабер кетермиз,— деди.

Янғы хабер эшиттинъми, къомшу?

— Эшиттим. Сары Серверинъ менден сатын алгъан сыгъыры эгизлеген эмиш. Мен оны кысыр, деп саттым. Бакъ сен айваннынъ япкъан мерафетини!

— Янғы хабер эшитмеген экенсинъ. Анавы къуруджы Кенджаментини алдында борю откен. Кечкен афта думбурдетип той япты. Бу афта, мына бугунъ, лотерея билетинен «Москвич» машинасы юткъан. Эмиш — демиш хаберинё коре, лотерея тойгъа тюшкен акъчалар арасындан чыкъкъан. Бу ошек олса керек.

Бу хабер Билял акъайны бель устуне йыкъты. Сув пускюрп зорнен эсини башына кетирдилер.

— Не олды, Билял?

— Зарар ёкъ. Кяде зияде къувансам да юрегим сыкъыла. Кенджамент тойдан тюшкен лотереянен «Москвич» юткъан. Бунъа юрек чыдармы? Яткъан деве агъызына тыгъыргъан къамгъакъ. Частына бакъ сен...

— Билял конвертинъ бармы?

— Конверт даа неге керек олды?

— Тойгъа бармакъ ичюн керек.

— Биринджи кере эшиттим.

— Конверт ал. Той хайырлап береджек акъчанъны конверт ичине сал. Конвертни къапат. Устуне де мор къалемнен «Териджи Билялдан» деп яз.

— Шай олса, къомшу, мен тойгъа бармам,

Не ичюн?

— Конверт ёкъ.

Шу арада азбарда бир бала давушы чыкъты.

— Билял акъам, итинъизни къаранъыз!

Анавы бала Билял акъайнынъ къолуна дёрт букленген бир кягъыт туттырды.

«Билял сени къорантанънен базар куню саат 10-гъа бизим огълумызнынъ»...

Билял акъай кягъытны окъуды, сонъуна чыкъмады.

— Бабанъа, Билял агъам тойгъа келип оламайджакъ экен, — деп айт. Анъладынынъмы?

Шай этип конверт меселеси Билял акъайнынъ кейфни бозды, тойлардан четлетти. Энди халкъкъа къошулмай, утана. «Къазангъаным тойлардан артмай», деп де макътанмай.

Боранынъ башына кельген ботанынъ да башына келир, «Эчки берген-къой алыр» деген бир давушлар ятса да, турса да, онынъ къулагъыны чынълаталар.

БИР КЕЛИП КЕТ

Совхозда яшагъан достымдан мектюп алдым. Решат мектюбни «Эсад достым, бир келип кет. Эвленим. Сени къадынымнен таныштырым. Авадан къоркъма. Аванынъ яхшылыгъыны тилънен табир этмек мумкюн дегиль», деп битире эди.

Бааръ орталарында совхозгъа бардым. Мени яхшы къаршылап алдылар. Достым къадынынен таныштырды. Мен адымны айттым — Эсад, дедим. Достымнынъ къадыны билъмем утангъанындан, билъмем мусафир кельгенине къувангъанындан адыны айтмагъа меджалы къалмады. Я да айтты да, мен эшитмедимми?

Решат тюкянгъа чапты. Къадыны одыр-будыр азырламакъ ичюн олса керек, ашханеге чыкъты. Мен одада бир озюм къалдым. Пенджерен аваны сийир этем. Ава датсыз. Бир керен кучлю ель эсти. Топракъ бораны котерильди. Къара булут къаплады. Шу арада бурчакълы ягъмур ойле бир куюштыра башлады ки, коръмелисинъ. Къатты ерге тюшкен джеviz буюклигиндеки бурчакълар резина топы киби секириштилер. Тавукълар къалав этегине сыйыкътылар. Хоразларнынъ куюрукълары ерге саркъты.

Решат тюкяндан майгъа тюшкен сычан киби джиби кельгенде, мен пенджерен аваны сийир этип отура эдим.

— Недай, Аваны бегенесинъми? Эсад?— деп сорады.

— Тапкъан аванъдан беш бетер ол! Бойле титис ава-

ны сен мангъа даа макътайсынъ. Бильген олсам кельмез эдим,— дедим.

— Не ичюн шай дейсинъ, достым?

— Буны авадап сора.

Решат ачувланып ашханеге кирип кетти. Кирди дер экеч, дава башлады. Решатнынъ ачувлы сёзлери меним куюлагъыма тынмай келелер.

— Ава!.. Авачыгъым. Айт бакъайым, не ичюн сен меним мусафиримнинъ джаныны агъырттынъ? Ава, сен бойле дегиль эдинъ де.

Мен меселенинъ асылыны энди анъладым. Мегер Решатнынъ къадынынынъ ады Ава экен. Ашханеге кирдим. Дава чезильди. Мен Решатнынъ Авасыны дегиль де, тыштаки титис аваны яманлагъанымны айттым.

— Сёз ерини тапсын да, кене джаным, кене козюм,— деди Ава. Шакъылдап кульди. Бундан сонъ тыштаки титис ава да ачылып кеткен киби олды.

БИР ТЕКНЕНИНЪ...

Дава тенбель ве эринчек меселесинден башланды.

— Айтынъыз акъайлар, тенбельнен эринчек арасын-да не фаркъ бар?

Орталыкъча ташлангъан бу суальге джевап чокъ тапылды.

— Экиси де бир текненинъ хамырыдыр.

— Эринчекнинъ иши битмез.

— Олар экиси де агъырнынъ устюнден, енгильнинъ астындан ёл тапмакъ принципинен яшайлар.

— Эринчекке къыз, тенбельге юз берме, (чюнки тенбель юз бермекни, юз рубле бермек манасында анълай).

— Олар сачкъанда корюнмезлер, оргъанда корюнмезлер, арманда пейда олырлар.

— Эринчек акъшам ятып, саба турып оламаз.

— Шимди бизде тенбеллер ёкълар.

— Мен шахсен «Тенбеллер бизде къалмады. «деген фикирнен разы дегилм. Не ичюн дейсизми? Динъленъиз: тенбельнинъ резерви къавий. Бугунъки эринчек ярын тенбельге осюп чыкъа биле.— Оля... Шашма! Барыпта эринчек тенбельге осип чыкъмагъа эринсе, эринчеклиги тутса бунъа не дерсинъ?

Бу ерде даваны бир къарт кести.

— Тек-тюк олса да, деди къарт, бизим арамызда тенбеллер, эринчеклерге расткелине. Бизим маалледе озюнинъ тенбеллигинен мешур бир адам яшай. Ташкъа

къонмагъа тавугъы ёкъ. Азбары там-такъыр, сыгъыр ялагъан киби. Амма, бала-чагъасы чокъ.

— Тенбельни бала баса,— дейлер, догъру сёз экен.

Онынъ къомшусыида эринчеклигинен белли экинджи бир адам яшай. Бу бирининъ, о биринден фаркъы шу ки, эринчекнинъ къадыны ёкъ, бала-чагъасы ёкъ. Азбарындаки пармакъ басым огородыны от баскъан.

Эринчекнинъ баласы олмай — дегенлери де догъру сёз экен. Бу сёзнинъ догърулыгъы шундаки, айлевий яшайыш къурмакъ, балалы-чагъалы олмакъ ичюн эв-ленмек, къадын алмакъ, той япмакъ керек. Қъадын бедава алынмай, той акъчасыз япылмай. Пара меселеси ортагъа келип чыкъа. Пара тапмакъ ичюн исе чалышмакъ керек. Амма чалышмагъа эриңе. Сен онъа, яни эринчекке чалыш десенъ, иш яп десенъ, о санъа акъыл огрете башлай.

Бир кунъ эринчекнинъ эвине кирдим. Славы къопкъан дивардаки токъмакълы саатнинъ къурумы битип, токътап къалгъан. Кечкен сенеге ант олгъан асма календарнынъ екп-учъ япрагъы узюльген. Эвель де лампасына керосин толдырмагъа эринип, къаранлыкъ эвде яшап кельген бу адам шимди гедже-кундюз ярыкъ ерде яшай. Электрик лампасыны сёндирмеге эрине. Ятса — турмагъа, турса — ятмагъа эрине. Шай этип омюр кечире.

Бутюн бу идалашувларны динълеген сонъ, тенбель ве эринчек акъкъында икяе язмакъ мерагъы догъды. Эринмеден, яздым. Икяени къомшугъа окъумакъ истедим. Қъомшу разы олмады. «Озюм окъурум» — деди, окъуды. Онынъ тезсуратыны сорадым.

— Зайыф эсер — деди. Серлевасы биле земаневий дегиль.

— Не ичюн?

— Сен, достым, миллионларны тешкиль эткен ударниклер арасында бир эринчекнен, бир тенбельни тапып чыкъаргъансынъ. Джемнетизмизде исмини-джысымы

гъайып этеяткъанларнынъ къуѣругъына япышмакъ керекми? Бу икяе ичюн тема дегилъ.

— Алма пиш, агъызыма тюш — арабасына минип, коммунизм багъчасында агъыз толдырып мейва ашмакъ ниетинен яшагъан, яшап кельмекте олгъан тенбеллер, эринчеклер ёкълармы? Сийрек-сепелек олсалар да барлар.

— Мен разы дегилим. Тенбеллер бизде ёкълар.

Къомшум бегеңмесе де, эр аяда мен икяемни бастырмакъ истедим. Мааллемизиниң оджасы фикиримизни якълап чыкты. Оджа чокъ окъугъан, чокъ бильген киши. Икяемде Стамбул тенбеллеринден мисаль кетирмедим. Бу эркеске белли.

Оджа инглиз яызджысы Джером-Джеромнынъ «Бир гемиде (копеклерни саймасаъ) учъ адам» ссерлевалы повестини ачты.

— Яызджы бу эсеринде тенбелликинниң бир хасталыкъ олмагъаныны косьтерсе ве микробы олмагъан бу хасталыкънынъ бешиктен башлангъаныны тасдыкъ эте — деди оджа, — Тенбеллер бу китапны мутлакъкъа окъусынлар.

— Эринмеселер окъурлар.

Бу фикирни исе экинджи къомшу къошты.

Истер-истемез бу ерден мен окъуыджыларны икяемнинъ къыска мундериджесинен таныштырмакъ истейим.

Куньлерден биринде Эринчек Тенбельнинъ эвине мусафирликке келе. Юрге эринмегеним экен? Фарз этейик, эринмегендир. Тенбель эв тёрюнде созылып ята, теспи чеке экен. Эринчек онынъ аягъы уджуна келип отура.

Селям-келямдан сонъ, тенбельнен эринчек арасында лакъырды башлай:

— Ишлер насыл?

— Яхшы.

— Савлыкълар?

— Савлыкъ... Къартоп достым. Опке меселеси мартавал.

— Экимге корюнмек керек.

Бу да бир иш.

— Бу эринчеклик бармы... О сенн эринмей мезаргъа алып бараджакъ.

— Сен достым эринчек олмакъны къолай шей беллейсинъми? Эринчек олмагъа эринмек керек. Бу мунасибетнен мен санъа шуны айтайым. Айды, биз, бугундеи сонъ, роллеримизни денъиштирейик. Сен — мен ол, мен — сен олайым. Яни сен эринчек, мен исе тенбель олайым.

— Эгер де сен бу денъиштирюв меселесиңе эринмесең, оны япмакъ мумкюн. Лякин, бу мунасибетнен санъа бир акъыл огретмек истейим.

— Мерамынъны анъладым. Тенбельге иш айтсанъ санъа акъыл огрете дегенлери керчек экен.

— Огретмек иш сайылмаймы? Ёкъ достым эр бир къой озъ баджагъындан асылсын. Сен — сен олып къал, мен — мен олып къалайым. Сеңинъ эринчек олгъанынъ корюнип тура. Меним тенбеллигимни исе исбат этмек керек.

— Тенбеллигинъ балаларынъа да авуша ята.

— Буны ненен исбат этерсинъ?

Шу арада одагъа Тембельнинъ уйкен огълы Усенин, ортанджы огълы Отеген, кендже огълы Керим кирип кельдилер.

Тенбель агъа тёрде тешелип ята, чубукъ савура. Эринчекке эр тарафтан озюнинъ устюнлигини танытмакъ истей. Уйкени Усениге мураджаат этип:

— Манъа бир мешребе салкъын сув кетирчи огълым, — дей.

Уйкен ортанджысыны тюрте, ортанджысы кенджесине буюра. Сув кетирюв меселеси кендже огълунунъ бойну-

на юклене. Керимге иш яптырмакъ девени минареge чыкъармакътан да кыйын:

— Бабам,— дей Керим,— сувны озюнъ кетирсе, азыр арада биз де ичер эдик барем.

Эринчек кулюмспрей. Мыйыкъ бура.

— Мына бунъа дерлер исбад, тенбельнинъ къатмер-ли сойы.

— Бизим балалар тенбель дегиллер, санъа ошап эринчек ташлайлар.

Меним эринчек олгъанымны конкрет мисаллер эса-сына исбат этмек керек. Мен буны талап этем.

Тенбель текаран ачувлана.

— Сорамакъ айып олмасын, санъа не ичюн пенсия бермейлер?

— Мен пенсия истемедим.

— Не ичюн? Эриндинъ демек.

— Стажым ёкъ. Я, озюнъ не ичюн пенсия алмайсынъ?

— Меним стажым етишмей.

— Не ичюн етишмей? Тенбеллигинъден себеп, етиш-мейдир.

Тенбельге ялынъыз стаж етишмей, беллейсизми? Онъа чокъ шей етишмей. Мисаль ичюн демек истейсиз-ми? Мисаль ичюн дюньянынъ шенълиги, зевкъ-сефасы етишмей. Чалышмагъан адамгъа шаддыкъны, зевкъ-се-фаны ким береджек?

ЮВМАКЪ МЕСЕЛЕСИ

Яз кунълериинден бири. Сыджакъ. Аметнен Мемет терек салкъынында домино ойнайлар. Раат оюн къайда? Дубль алты куеджек арада, къомшу азбарында бир зый-чув котерильди.

— Къомшунъда той бармы шу?

— Ювалар. Саат ювалар.

— Оля... Саат ювулырмы?

— Бизим малледе не десенъ ола. Къомшумыз Иса къомшусы Энвернен саат денъишкенлер. Шимди... саат ювалар.

— Сен илимми адамсынъ, Мемет, манъа айтып анъ-латчы, аджеба бу ювмакъ меселеси къайдан келип чыкъкъан?

— Къайдан келип чыкъкъаныны бильмейим, исте-сенъ неге алып баргъаныны айтайым.

— Айт, достым.

— Динъле. Огюз еккен бир адам Ордан къайта экен. Огюз еккен экинджи адам Оргъа кете экен. Ишюн ко-пюринде расткелишкенлер. Шу ерде ял алмакъ истейлер. Огюзлерини туварып отлатмагъа джиберелер. Озьлери араба астында гара-гура хабер айтышалар. Хабер бп-те. Анавы Ордан къайткъан бир адам. Ор базарындап алгъан орьме къамчысыны макътап башлай. Оргъа кет-кен адам тизп астындан къатран къокъугъан секиз орь-ме къамчысыны созып чыкъара:

— Къамчы деген къамчы бойле олур,— дей.

Бири-бирлерининъ къамчыларыны бегенелер. Хатре ичюн денъишелер. Сонъ ювмакъ меселеси къала. Къамчы махраджы татлы кете: Огюзлерини сатып ичкенлерини дуймай къалалар. Къамчыларыны тутып къалалар. Саат ювгъан да бу алгъа къалыр деп къоркъам. Ювмакъ меселеси мына неге алып келе.

— Эр алда мен уфакъ-тюфек ювмакънынъ тарафдары дегилм.

— Уфакъ-туфегинъ четте турсын. Энди сакъал юва башладылар. Бундан хаберинъ бармы?

— Тевбе де. Сакъал ювулырмы, оля?...

— Динълемеси бедава, бербер Барийнинъ тюкянына кпр де, сакъалынъны алдыраджакъ олып бакъ. Сёзюм ёкъ, яхшы уста. Устрасы кескин. Тырашынъ биткен, сонъ: «Саатлер ола Амет акъам», дейджек ерине, утанмай арланмай:— Энди ювгъандай олдыкъ, Амет акъам дер. Бунъа сен не дерсинъ? Азыр сакъал ювмакъ меселеси къозгъалгъанда, саңъа шойле бир ошек айтайым. Кеманеджи Кенджаментинъ кичкенеси Керимни билесинъми?

— Билем. Шартмекнинъ бириси. Чалышмай. Ит суварып юре.

— Бильсенъ яхшы. Ана шу шартмек деген йигитинъ сакъал йиберген. Сакъалы оськен-оськен де, энди кокрегини къапата башлагъан. Мында меселе онынъ сакъалыннынъ узунлугъында дегиль. Истесе тизине етсин. О, онынъ озъ иши. Мында иш кене де ювмакъ меселесине келип токътай. Бир кунъ яш-явкъа Керимнинъ сакъалын ювгъанлар. Ювмакътан да хабер бергенлер. Сархошланып сокъакъкъа чыкъканлар. Керим сакъалынны ельпиретип, кимсеге ёл бермеген. Кельген-кеткенге окъталгъан. Экинджи куню вырезвительден къой киби кырыкылып сачсыз-сакъалсыз къайткъан.

— Онъа сакъалын гунасы олгъандыр.

— Я, таксиет Сулеймангъа ненинъ гунасы олгъан

экен? Учъ айдап берли хастаханеде ята. Яхшы чалыша деп, онъа базадан янъы «Волга» бергенлер. Янъы машинаны ювгъап. Гаражгъа къайткъанда машинасыны ёт четинде бетон столбагъа барып ургъан. Янъы «Волга» джарты олгъан. Сулейман исе аякъсыз къалгъан. Ана, достым, ювмакъ меселеси неге алып келе...

— Ичкини ташлагъан кишилер ювмакъ меселесининъ белясындан къуртулгъанлар амма...

— Белясындан къуртулгъанлар, лякин давасындан дегиль.

— О даа насыл дава?

— Къадирни билесинъми? Бильсенъ яхшы. Ана о къши не япты— не япмады ичмекни ташлады. Озь-ёзюни енъсе керек. Бунъа алай маалле къуванды. Шимди алтынгъа батырсанъ, агъызына алмай.

— Машалла акъайлыкъкъа.

— Ана шу кишининъ оразасыны боздурмакъ истеген адамлар олса, бунъа не дерсинъ? Бу кене де ювмакъ меселесинен багълы. Бир кунъ эвельки къадедешлери топланып Къадыр акъайнынъ эвине келелер. Босагъада киргенде «ювмагъа кельдик» дейлер.

— Ювгъандай шей ёкъ,— дей Къадыр акъай.

— Биз тапармыз. Ичмекни ташладынынъмы?

— Ташладым.

— Ана шуны ювмагъа кельдик.

— Сен онынъ зевкъына бакъ. Олып кечкен бу латъырдыларны Къадыр акъайнынъ къадыны Назлы эшитге къала. Оларгъа бир запарта чеке, коръмелисинъ. Азбардан чыктып къачкъанларыны дуймай къалалар.

Амет саатине бакъа:— Чокъ отурдыкъ. Мен энди къайтмасам олмайджакъ— дей де, эвине таба ёл ала.

АНАСЫНЫ КОРЬ ДЕ...

Асан акъай огълу Рефатны эвлendirмек пешине тюшти. Бир кунъ къомшусы териджи Абланы эвине чагъырды.

— Бир юзер грамм патлатайкъ,— деди. Къомшусына сакълъ запарнасындан арты-сыра тѣкти. Козълери думанланып, тиль курмеклене башлагъан сонъ, мерамыны айтты.

— Сен унсыз эвден хамыр, этсиз эвден бавур алгъаңдай атик бир кишисинъ, къомшы. Эм сѣзге де кямильсинъ. Къудалыкъкъа сенден ляйыгъыны тапмадыкъ,— деди.

— О, насыл къудалыкъ?

— Рефатымызны эвлendirеджек оламыз. Чобан Зеккини билесинъми?

— Я о да насыл суаль, бильмегеним не? Бильгенинъ яхшы. Ана шунунъ уйкен къызынен бизим Рефатнынъ арасына къыл сыгъмай экен. Энди меселени къавий-лештирмек инетимиз бар. Кыскасы, бу меселени санъа риджа...

— Чокъ сѣз керекмей, япарым. Рефатдай дызман йнгитке къудалыкъ япмакъ ким истемез. Черттип-черттип сайлармыз.

Япарым, деди амма, Абла акъай къудалыкътан бош къайтып кельди. Къабаат япкъан баладай, башыны тѣбен алып:

— Иш олмады къомшу, Рефаткъа мин тапмайлар. лякин...

— Лякиннинъ-макиннинъ анъламам, Рефаткъа мин тапмасалар санъа даа не керек?

— Манъа керекмей, оларгъа керек экен... Билесинъми Зеккининъ къадыны Асие не деди? Мен ичкиджи, арамтамакъ Асаннен къазан къошмакъ, къызыма да ичкиджи Асаннынъ келини дедиртмек истемейим,— деди.

— Бакъ сен о, зээрли йылангъа.

Асан акъайнынъ къадыны Анифе апте эрининъ козюне серт-серт бакъып:

— Сенинъ адынъ ичкиджи Асан олып турар экен, биз огълумызгъа къыз, къызымызгъа огълан тапып оламыз,— деди.

Асан акъай ачувланды. Шапырды — копюрди. Сонъ къадыныннынъ торлаңгъан козълерине бакъып шай деди:

— Сен де арув гогерджинсинъ.

Олар бельки менден дегиль де, сенден къоркъкъандырлар. Кескин тилинъ, джарислигинъ бутюн джемааткъа белли.

— Меним тилимнен оларнынъ не алып береджеги бар?

— Не алып береджеклери олмасынъ? Анасыны коръ де, къызыны ал, дегенлер.

БИР ФИЛЬДЖАН КЪАВЕ

Саат олса-олса бештир. Буны кестирип айтмакъ кыйын. Бельки бешни отедир. Бельки алтыгъа кетедир. Эр кес татлы юкъуда... Танъ хаберджиси.—хоразлар вакъытны шашырмайджакъ олып тырышалар. Кендже хоразлар, яшлыкъларына барсалар керек, арасыны уз-мей чевилдешелер.

Амма Гульсюм къартий вакъытны шашырмай, эрте тура. Мына шимди эзан маалинде тек эллинджи квар-тира ашханесининъ пенджересинден йылпылдап ярыкъ корюне. Бу зая ярыкъ дегиль. Бу, Гульсюм къартий-нинъ ярыгъы. Бильмиш олунъыз ки, шимди Гульсюм къартий я къаве пиширедир, я да къавеге кейфленип, тельбесинден фал бакъадыр.

Гульсюм къартий фал бакъмакъ ичюн къаве иче. Къавени сыкъ ичмек ичюн фал бакъа. Къаве тельбесини четине саркытып ваазланып башламасын, ялан ай-тамы, керчек айтамы, озю де фаркъына бармай. Кимге бакъса—бакъсын, фалы къолайлы, къокъав ола. ... я да эсмерип кельген бир эр киши я да, сарышынлы къа-дын къапыны тизинен итеп ачкъан ола. Бутюн фаллар бойле нетиджеленелер.

— Не ичюн? Къапыны тизинен итеп ачмакъ шартмы?

— Фалы шай тюше. Къоллары бош дегиль экен...

Бойле фалдан сонъ Гульсюм къартийнинъ эвине бош къолнен бараджакъ ол да бакъ. Эр алда бармакъ керек ола. Гульсюм къартий кельген кишиге пек къувана,

оны отуртмагъа ер тапмай. Кескин къавенен сыйлай. Тоз шекер истейсинъми, кесек шекер истейсинъми, сют истейсинъми, чий къаймакъ истейсинъми?—эписини тапыштыра. Бундан сонъ Гульсюм къартийнинъ эвине кельме бакъайым. Къаве кейфине къарышкъан пасыл-дыр бир къувет сени къартийнинъ эвине тарткъычлап тура. Лячаре барасынъ. Баргъан сонъ лаф башлай. Ля-кни лаф неден башласа да, тап сонъу айланып—уйрю-лп къавеге келип токътай. Чобан чанъ лафы эткени киби, Гульсюм къартий сёзге къаве къарыштырмагъан-дже лаф этмей.

— Мангъа къаве тюр антер яраша ве пляхри.

Янъы квартирагъа кочеджек куюн, Гульсюм къар-тий киевинен азачыкъ идалаштылар. Бу иданынъ себебин кене де къаведен келип чыкъты. Киеви машинагъа эв эшьяларыны насыл юклемек чаресини бильмей шашма-лап юрген бир къыстамакъ арада, къартий куле-куле киевининъ къолуна аваннен, токъмакъ туттырды:

— Козь алдына сал! Басылып къалмасын,—деди.

— Буларнынъ не кереси бар? учюнджи къатта яшай-джакъмыз. Астта кишилер барлар. Сиз балконда гарс-гурс къаве тоеджексиз. Бунгъа ким разы олур?

— Киев деген киев, къайнана аскъысына даянмакъ керек. Ал дедимми... ал! Эм козь алдына сал!

Бойлеликпен, аваннеп токъмакъ учюнджи къатнынъ балконына чыкътылар.

Къартийнинъ торуны Шевкетчик эр кунъ сабалыкъ аштан сонъ татлы чай иче тургъан эди. Бугунъ къаве ичмек истеди.

— Бир фильджан къаве беринъиз, къартанам. Фал къаратаджакъ олам. Бугунъ эсаптан не алыр экеним?

Гульсюм къартий торунына деп бакъкъан фалдан янъылыкъ тапмады. Эски амам—эски тас. Эр алда яланлар уйдурмакъ керек. Уйдура башлады:

— Беш-меш корюмей. Лякин арагъа кене къапы келип къарыша. Мына, къара... Бир эр бала насылдыр

бир азбар кѡапыны тизлеринен итеп ача ята... Мектепке кечпкеджексинъ гѡалиба...

— Не пѡюн, о эр бала кѡапыны тизлеринен итеп ача экен?

— Фал шай тѡше. Кѡоллары бош дегиль экен.

Бу ерде Шевкетчик кокке секирди.

— Фалынъыз догъру экен. Анавы азбар кѡапыны тизлеринен итеп ачкъан эр бала мен эдим. Догъру, кѡолларым бош дегиль эди. Бир кѡолумда аванынъыз, экинджисинде токъмагъы бар эди. Утильге бердим. Экиси тамам онсекиз кѡло чекти.

Кѡартый ачувланды. Аякълары, кѡоллары кѡалтырады фильджаныны ерге тѡшюрѡп сындыраязды.

— Фалынъдан бетер ол! Дѡойыл козѡм алдындан,— деп торуныны тазирледи.

Бу арада Шевкетчик озѡни кѡолгъа алмагъа бильди. Кѡартанасына серт лаф айтмады. Рафтан чыкъарып кѡартанасынынъ огѡне кѡол дегирмени, даа сонъ электрик дегирмени кѡйды.

— Бѡйле техника олгъан сонъ, сизге аванынъ, токъмакънынъ не керекти бар?

— Сачмалама! Мен техника, дегирмен-дегирмен кѡавесине ашшынмайым! Онынъ кѡавеси при озекусз ола. Кѡокъусы дѡойыла.

Бу арада ашханеге кѡартыйнынъ киеви кирди. Текаран ачувлангъан олса керек, серт-серт:

— Аван-токъмакъ даванъыз не вакъыт битеджек?— деп сорады ве кѡартыйнынъ кѡолуна бир кѡуту тельбесиз кѡаве туттырды.

— Бунъа не аван, не токъмакъ, не дегирмен... бир шей керекмей. Кѡайнат-кѡайнат иче берингиз...

Кѡартый киеви берген кѡаве кѡутусыны кѡызгъанды, бир ерлерге яшыраджакъ олды... Кѡуту йылтырай. Чеспресине алтын сувларнен бир шейлер язылгъан. Орыпек устѡне орыпек, кичкене фильджандан кѡаве бувы чыкъа-чыкъа тура. Дерсинъ кѡокъусы бурунъа ура.

Кѡартый анавы алтын сувлы, йылтыравукъ кѡаве кѡутусыны ачты. Буруна яшылгъыны, кѡартлыгъыны анъдыргъан кѡокъу урды.

— Кѡокъусы дызман, лезети педай экен?— деди кѡартый. Оджакъ устѡнде бюлькильдеп кѡайнамакъта олгъан джезбесине учъ кѡавекъашыкъ кѡаве ташлады.

Гульсѡм кѡартый киев кѡавесини кейфнен ичти. Фалыны киевинне ишетледи. Бир фильджан ичти, тельбе ёкъ. Фильджан тертемиз. Эки фильджан ичти, тельбе ёкъ... Бешинджисини ичти — кене тельбе ёкъ. Озѡ яхшы, лезетине кельгенде дамы агъзынъда кѡала. Экинджи джезбе шакъур-шукъур кѡайнагъанда, ашханеге кѡартыйнынъ киеви кирди.

— Ана, кѡавени бегендишгизми?

— Бу не маразынъ кѡавесидир?

— Не пѡюн?

— Тельбеси ёкъ, фал. кѡарамакънынъ чареси кѡалмады.

— Тельбе алдата экен. Фал ялан айта экен. Буны яхшы билъмек керек, анам.

Гульсѡм кѡартый йымшакъ диван устѡне ясланды. Шимди о тѡшѡне: кѡавелер тельбесиз олдылар, фаллар яланджы олдылар. Тельбесиз кѡаве чокъ олгъан сайын фал яланджы. Бизим дегирменимиз эписини тарта. Тельбелен кѡавени, тельбесизми — биз иче берсимиз.

МУНДЕРИДЖЕ

Мен санъа кельдим (повесть)	3
Балл : : :	50
Айгини сени къартлыкъ	57
Конверт : : :	65
Бир келип кет : : :	72
Бир текнешинъ.. : : :	74
Ювмакъ меселеси	79
Анасыны коръ де:.. :	82
Бир филъджан къаве :	84

На крымско-татарском языке

МАМБЕТ АЛИЕВ

(Алиев Мамбет)

Я К ТЕБЕ ПРИШЕЛ

(Повесть и сатирические рассказы)

Редактор У. Эдемова

Риссан А. Бобров

Ресимлер редакторы Д. Цирин

Техникий редактор В. Барсукова

Корректор Л. Дорменджи

Басмаханеге берилди 3/IV—74 с. Басмагъа рухсет этилди 30/X—74 с. Форматы 70х108/32. Басма табагъы 2,75. Шартлы басма табагъы 3,85. Нешр табагъы 3,72. Р 09641. Тиражы 3000. Гъафур Гъулам адына Эдебият ве санъат нешрияты, Назоий сокъагъы 30. Шартнаме 129—73.

Озбекстан ССР Министрлер Советининъ нешрият, полиграфия ве китап тиджарети ишлери боюнча Девлет Комитетининъ Ташкент полиграф комбинатында азырлангъан матрицадан 2-басмаханеде № 2 кягъытка басылды. Янъыл, Чехов сокъагъы, 3 1974 с. Сыйрыш № 1865 Фияты 12 к.